

The Effect of Shadow Economy on Necessity-Driven and Opportunity-Driven Entrepreneurship

Abolfazl Shahabadi

Department of Economics, Faculty of Social Sciences and Economics Alzahra University, Tehran, Iran.
a.shahabadi@alzahra.ac.ir

Samineh Ghasemifar

Faculty of Management, Economy and Accounting, University of Hormozgan, Bandarabbas, Iran.
saminehghasemifar@hormozgan.ac.ir

Leyla Golshani

MA in Entrepreneurship Management, Department of Entrepreneurship Management Science and Research Branch, Islamic Azad University, Iran, leylagolshani@gmail.com

ABSTRACT

Objective: Entrepreneurship by understanding and identifying business opportunities, creating employment, increasing national production and rising social welfare is as one of the ways to achieve development. Entrepreneurship based on motivation has divided into two categories: necessity-oriented and opportunistic. Necessity-oriented entrepreneurs are entrepreneurs who are forced to start a business. However, opportunistic entrepreneurs are entrepreneurs who have entered the field of entrepreneurship with the aim of job independence or increasing profits. Motivation-based entrepreneurship is divided into necessity and opportunism. On the other hand, in all developing and developed countries, part of the economic activities are carried out outside the formal structure and in the shadows, which can affect the formal sector, including entrepreneurship. The shadow economy is proposed as one of the structural features that exist more or less in all economies of the world, both developing and developed, and can affect the entrepreneurial process. Regarding the relationship between the shadow economy and necessity-oriented and opportunistic entrepreneurship, other theories are presented as follows: modernization theory (over time and with the extensive growth of the formal economy, the shadow economy vanished), theory Structuralism (it is the first theory that states how the shadow economy has positive effects on necessity-oriented entrepreneurship) Neoliberal theory (opportunistic creators not out of necessity but to avoid costs and save time They go to informal work).

Method: In this regard, the present study with the approach of panel data and generalized moment method to determine the effect of the shadow economy on the necessity-driven and opportunity-driven entrepreneurship in two groups of developing and developed selected countries (according to the availability of their data) during the period 2009-2020. In this research, the indices of necessity-oriented entrepreneurship and opportunistic entrepreneurship published by the Global Entrepreneurship Observatory are used as operational substitutes for entrepreneurship. The process of measuring the size of the shadow economy is fiendishly complicated. Because people active in it try to remain unknown. Little information is always available about shady activities. Therefore, to measure the shadow economy, the results of previous calculations about the size of the shadow economy in the countries have been used for measuring the shadow economy.

Results: The results showed that the shadow economy has a positive and significant effect on necessity-driven entrepreneurship in both groups of selected countries; the difference is that its estimated coefficient has been higher in developing countries. Also, the effect of shadow economy on opportunity-driven entrepreneurship in both groups of selected countries has been negative and significant; the difference is that its estimated coefficient is higher in developing countries. A one percent increase in the ratio of the shadow economy to GDP has caused an increase of 0.091 and 0.047 percent of necessity-oriented entrepreneurship in selected developing and developed countries, respectively. Because the increase in the shadow sector of the economy means not reporting and registering some economic activities. A one percent increase in the ratio of the shadow economy to GDP has caused a decrease of 0.185 and 0.127 percent in opportunistic entrepreneurship in selected developing and developed countries, respectively. The increase of the shadow economy and the lack of recording and reporting of economic activities lead to deviation from the competitive conditions of the market, the lack of proper allocation of resources, the prevalence of unfair competition, the reduction of government tax revenues, and the weakening of public and essential services. In addition, the effect of control variables of government institutions on necessity-driven entrepreneurship in both groups of selected countries was negative and significant and on opportunity-driven entrepreneurship in both groups of selected countries was positive and significant. The effect of control variable of education on necessity entrepreneurship has been negative and significant in both groups of selected countries. However, its effect on opportunity-driven entrepreneurship in developed selected countries has been positive and significant and in developing selected countries has not been statistically significant.

Conclusion: According to the main results of the research and considering the importance of opportunistic entrepreneurship in the economic growth and development of countries, whether in developing countries or in developed countries, and the negative impact of the shadow economy on this entrepreneurship, it is suggested that the control of the shadow economy It should be a priority for policymakers and to control the size of the underground economy, employment-generating policies should considered first in order to reduce the unemployment rate. Commercial liberalization and the amendment of the laws related to trade tariffs and the strengthening of the country economic and regulatory institutional structure to improve competitiveness should also be considered in order to achieve this goal.

Keywords: Entrepreneurship, Shadow Economy, Government Institutions, Financial Development, Commercial liberalization.

Cite this article: shahabadi, A., Golshani, L., Ghasemifar, S. (2024). The Effect of Shadow Economy on Necessity-Driven and Opportunity-Driven Entrepreneurship. *Journal of Entrepreneurship Development*, 17(2), 157-187.
<http://doi.org/10.22059/jed.2024.357087.654166> (in Persian)

Received: 2024-01-31; **Revised:** 2024-04-25; **Accepted:** 2024-08-24; **Published online:** 2024-09-15
© The Author(s). **Article type:** Research **Publisher:** University of Tehran Press.

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا

ابوالفضل شاه‌آبادی

نویسنده مسئول، گروه اقتصاد، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. a.shahabadi@alzahra.ac.ir

ثمینه قاسمی فر

گروه اقتصاد و حسابداری، دانشکده مدیریت، حسابداری و اقتصاد، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. saminehghasemifar@hormozgan.ac.ir

لیلا گلشانی

کارشناسی ارشد مدیریت کارآفرینی، گروه مدیریت کارآفرینی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، ایران. levlagolshani@gmail.com

چکیده

هدف: کارآفرینی با درک و شناسایی فرصت‌های کسب‌وکار، ایجاد اشتغال، افزایش تولید ملی و افزایش رفاه اجتماعی به عنوان یکی از راه‌های دستیابی به توسعه تلقی می‌گردد. کارآفرینی بر مبنای انگیزه را به دو دسته ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تقسیم کرده‌اند. کارآفرینان ضرورت‌گرا، کارآفرینانی‌اند که مجبور به راه‌اندازی کسب‌وکار می‌شوند. اما، کارآفرینان فرصت‌گرا، کارآفرینانی‌اند که با هدف استقلال شغلی یا افزایش سود، وارد حوزه کارآفرینی شده‌اند از سویی، در کلیه کشورهای درحال توسعه و توسعه‌یافته، بخشی از فعالیت‌های اقتصادی، خارج از ساختار رسمی و در سایه انجام می‌شود که می‌تواند بر بخش رسمی از جمله کارآفرینی تأثیر بگذارد. اقتصاد سایه‌ای به‌عنوان یکی از ویژگی‌های ساختاری مطرح می‌شود که در تمام ساختارهای اقتصادی دنیا - اعم از درحال توسعه و توسعه‌یافته - کم و بیش وجود دارد و می‌تواند فرایند کارآفرینی را تحت تأثیر قرار دهد. درخصوص ارتباط اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا نظریات دیگری مطرح است که به شرح زیر مطرح می‌شوند: نظریه مدرنیزاسیون (به مرور زمان و با رشد گسترده اقتصاد رسمی، اقتصاد سایه به حاشیه رانده شد)، نظریه ساختارگرایی (اولین نظریه‌ای است که بیان می‌کند چگونه اقتصاد سایه بر کارآفرینی ضرورت‌گرا اثرات مثبتی برجای می‌گذارد) - نظریه نئولیبرال (کارآفرینان فرصت‌گرا نه از روی ضرورت بلکه برای جلوگیری از هزینه‌ها و حفظ زمان به سمت کار غیر رسمی می‌روند).

روش: تحقیق حاضر با رهیافت داده‌های تابلویی و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته به تعیین تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا در دو گروه از کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته (با توجه به در دسترس بودن داده‌هایشان) طی دوره ۲۰۲۰-۲۰۰۹ پرداخته است. در این تحقیق از شاخص‌های کارآفرینی ضرورت‌گرا و کارآفرینی فرصت‌گرا، منتشره توسط دیده‌بان جهانی کارآفرینی، بعنوان جایگزین عملیاتی کارآفرینی استفاده شده است. فرایند اندازه‌گیری حجم اقتصاد سایه‌ای بسیار مشکل است. زیرا، افراد فعال در آن سعی دارند ناشناخته باقی بمانند. همواره اطلاعات کمی درباره فعالیت‌های سایه‌ای در دسترس است. از این رو برای اندازه‌گیری اقتصاد سایه، نتایج محاسبات پیشین درباره حجم اقتصاد سایه‌ای در کشورهای جهان، به‌عنوان معیار اندازه‌گیری اقتصاد سایه‌ای استفاده شده است.

یافته‌ها: نتایج نشان داد اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری دارد؛ با این تفاوت که ضریب تخمینی آن در کشورهای درحال توسعه بیشتر بوده است. همچنین، تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب منفی و معنادار بوده است؛ با این تفاوت که ضریب تخمینی آن در کشورهای درحال توسعه بزرگتر است. یک درصد افزایش نسبت اقتصاد سایه‌ای به تولید ناخالص داخلی به ترتیب موجب افزایش ۰/۰۹۱ و ۰/۰۴۷ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته شده است. چرا که افزایش بخش سایه‌ای اقتصاد به معنای عدم گزارش و ثبت برخی فعالیت‌های اقتصادی است. یک درصد افزایش در نسبت اقتصاد سایه‌ای به تولید ناخالص داخلی به ترتیب موجب کاهش ۰/۱۸۵ و ۰/۱۲۷ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته شده است. زیرا، افزایش اقتصاد سایه‌ای و عدم ثبت و

گزارش فعالیت‌های اقتصادی منجر به انحراف از شرایط رقابتی بازار، عدم تخصیص مناسب منابع، رواج رقابت غیرمنصفانه، کاهش درآمدهای مالیاتی دولت و تضعیف خدمات عمومی و پایه‌ای می‌شود. همچنین تأثیر متغیر کنترلی نهادهای حاکمیتی بر کارآفرینی ضرورت-گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب منفی و معنادار و بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار بوده است. تأثیر متغیر کنترلی آموزش بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب منفی و معنادار بوده است. اما، تأثیر آن بر کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب توسعه‌یافته مثبت و معنادار و در کشورهای در حال توسعه فاقد معناداری آماری بوده است. تأثیر متغیر کنترلی توسعه مالی نیز بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در کشورهای منتخب توسعه‌یافته مثبت و معنادار و در کشورهای در حال توسعه فاقد معناداری آماری بوده است. اما، تأثیر آن بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب، مثبت و معنادار بوده است. در نهایت، تأثیر متغیر کنترلی زیرساخت‌ها بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب، مثبت و معنادار بوده است.

نتیجه: نظر به نتایج اصلی پژوهش و با توجه به اهمیت کارآفرینی فرصت‌گرا در توسعه و رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه و کشورهای توسعه‌یافته، همچنین تأثیر منفی اقتصاد سایه بر این کارآفرینی پیشنهاد می‌شود که کنترل اقتصاد سایه در اولویت سیاستگذاران قرار گیرد و برای کنترل حجم اقتصاد زیرزمینی، نخست باید سیاست‌های اشتغال‌زا - به منظور کاهش نرخ بیکاری - مد نظر قرار بگیرد. آزادسازی‌های تجاری و اصلاح قوانین مربوط به تعرفه‌های تجاری و تقویت ساختار نهادی، اقتصادی و نظارتی کشور نیز - به منظور بهبود رقابت‌پذیری - باید در راستای دستیابی به این هدف مد نظر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: کارآفرینی، اقتصاد سایه‌ای، نهاد حاکمیت، توسعه مالی، آزادسازی تجاری.

استناد به این مقاله: شاه آبادی، ابوالفضل، گلشنی، لایلا، قاسمی فر، ثمینه، (۱۴۰۳). تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا. توسعه

کارآفرینی، ۱۷ (۲)، ۱۵۷-۱۸۷. <http://doi.org/10.22059/jed.2024.357087.654166>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۴؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۳؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

© نویسندگان. نوع مقاله: پژوهشی. ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

کارآفرینی به‌عنوان یک راهبرد اصلی برای دستیابی به توسعه از طریق درک و شناسایی فرصت‌های کسب‌وکار، ایجاد اشتغال، افزایش تولید ملی و افزایش رفاه اجتماعی محسوب می‌شود؛ زیرا نوآوری‌های حاصل از کارآفرینی، تقاضاهایی را برای محصولات و خدمات جدید ایجاد می‌کند؛ همچنین، پاسخگویی به این تقاضاها مستلزم افزایش اشتغال و رشد ظرفیت تولید است که در نهایت سبب بهبود وضعیت زندگی آحاد جامعه می‌گردد (ساورل^۲، ۲۰۱۷). به‌علاوه، افزایش جمعیت درگیر در فعالیتهای کارآفرینی از طریق بهره‌گیری بیشتر از دانش مدیریتی و تخصیص بهینه عوامل تولید سبب افزایش سطح بهره‌وری ملی می‌شوند (باجونا و لوکی^۳، ۲۰۰۹). در رویکرد شومپتری^۴، کارآفرینان با تخریب خلاق و افزایش نوآوری در نقش نیروی محرکه رشد اقتصادی ظاهر می‌گردند (گالیندو-مارتین و مندز-پیکازو^۵، ۲۰۱۴). نتایج مطالعات تجربی مختلف نشان داده است که تغییر رشد اقتصادی کشورها با تغییر نرخ‌های گوناگون کارآفرینی آن جوامع قابل توجیه است. تا آنجا که در برخی از کشورها بیش از نیمی از تولید ناخالص داخل و صادرات توسط کسب‌وکارهای کوچک و متوسط انجام می‌شود (مؤسسه توسعه جهانی کارآفرینی^۶، ۲۰۱۸). بنابراین، نقش مهم و فزاینده کارآفرینی در فرایند رشد و توسعه اقتصادی کشورها سبب گردیده تا دولت‌ها و سازمان‌ها برای کارآفرینی اهمیت ویژه‌ای قائل شوند. همچنین، تعیین عوامل مؤثر بر آن به یکی از دغدغه‌های اصلی محققان دانشگاهی در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، از جمله اقتصاد تبدیل شود.

از سوی دیگر، کارآفرینی پدیده‌ای چند بعدی است و علاوه بر ویژگی‌های روان‌شناختی فردی، از ساختار نهادی، فرهنگی و اقتصادی حاکم بر جامعه نیز تأثیر می‌پذیرد. به‌عبارت دیگر، عمل و فرایند کارآفرینی در جامعه شکل می‌گیرد و ساختار نهادی می‌تواند تفاوت سطح کارآفرینی در جوامع مختلف را توضیح دهد (مواداتی و همکاران^۷، ۲۰۱۸). در این بین، اقتصاد سایه‌ای^۸ به‌عنوان یکی از ویژگی‌های ساختاری مطرح می‌شود که در اقتصاد تمام جوامع اعم از توسعه‌یافته و درحال توسعه کم و بیش وجود دارد و می‌تواند فرایند کارآفرینی را تحت تأثیر قرار دهد. در یک تقسیم‌بندی دیگر سازمان دیده‌بان جهانی، کارآفرینان را بر مبنای انگیزه به دو گروه ضرورت‌گرا^۹ (اجباری) و فرصت‌گرا^{۱۰} (بهبودگرا) تقسیم کرده است. ۱. کارآفرینان ضرورت‌گرا: کارآفرینانی‌اند که چون گزینه دیگری برای کسب درآمد ندارند، ناگزیر از راه‌اندازی کسب‌وکار می‌باشند. ۲. کارآفرینان فرصت‌گرا: که با انگیزه استقلال شغلی یا افزایش درآمد، وارد حوزه کارآفرینی شده‌اند (مودتی و همکاران، ۱۳۹۷). آمار سازمان دیده‌بان جهانی نشان می‌دهد که در بازه زمانی ۲۰۰۹-۲۰۲۰، میانگین سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کارآفرینی نوپا در کشورهای درحال توسعه ۴۲/۳ و در کشورهای توسعه‌یافته ۵۴/۶ است. به‌عبارت دیگر، در کشورهای توسعه‌یافته، براساس درک و شناسایی فرصت‌های مناسب کسب‌وکار تعداد

1. Entrepreneurship

2. Savrul

3. Bajona & Locay

4. Schumpeterian approach

5. Galindo-Martin & Méndez-Picazo

6. Global Entrepreneurship Development Institute,

7. Mavaddaty et al

8. Shadow Economy

9. Necessity-Driven TEA

10. Opportunity-Driven TEA

بیشتری از کارآفرینان نوپا به صورت آگاهانه یا اختیاری به کارآفرینی روی آورده‌اند. میانگین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کارآفرینی نوپا، در بازه زمانی ۲۰۰۹-۲۰۲۰ در کشورهای توسعه‌یافته ۱۷/۶ و کشورهای درحال توسعه، ۳۱/۷ است. به سخن دیگر، در کشورهای درحال توسعه تعداد بیشتری از کارآفرینان نوپا از روی ناچاری و به علت بیکاری به کارآفرینی روی آورده‌اند؛ بررسی این تأثیر در خارج از کشور موضوع مطالعات معدودی قرار گرفته و نتایج متفاوتی نیز به همراه داشته است. لیکن، جستجوی نگارندگان مقاله حاضر نشان داد بررسی این موضوع در داخل از کشور مسبوق به سابقه نیست. باید توجه داشت که تاکنون در پژوهش‌های متعدد، اثرات متغیرهایی از جمله نهادها و ساختار اقتصادی کشورها و مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان بر اقتصاد دانش‌بنیان بررسی شده است اما تاکنون به شکل اختصاصی بررسی اثرات اقتصاد سایه بر دو بعد کارآفرینی، مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است، بنابراین تحقیق حاضر سعی نمود تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی را در دو گروه از کشورهای منتخب - درحال توسعه (گروه نمونه) و توسعه‌یافته (گروه کنترل) - طی دوره زمانی ۲۰۲۰-۲۰۰۹ بررسی و تعیین نماید. به منظور دستیابی به این هدف، مقاله پیش‌رو در ادامه چنین ساماندهی شده است که نخست ادبیات مرتبط با کارآفرینی و اقتصاد سایه‌ای تبیین گردد، سپس، سازوکار تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی مورد تبیین و تشریح قرار گرفته و پیشینه مطالعات تجربی موضوع مرور شود. بعد از آن، مدل تحقیق معرفی و به روش گشتاورهای تخمین‌یافته برآورد شده است. متعاقباً، نتایج حاصله مورد بحث و بررسی قرار گرفته و در پایان، چند توصیه سیاستی پیشنهاد شده است.

۲. مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

کارآفرینی فرایندی است که طی آن افراد با شناسایی فرصت‌های کسب‌وکار و پذیرش مخاطرات سعی دارند نیازهای جامعه را از طریق انجام، ابداع و نوآوری و خلق ارزش، رفع نمایند (احمدپورداریانی، ۱۳۸۳). از این‌رو، کارآفرینی امروزه به یکی از موتورهای محرکه رشد اقتصادی در کشورهای مختلف - خاصه توسعه‌یافته - تبدیل شده است. به‌طور مشخص، کارآفرینان از طریق تخریب خلاق، افزایش سرمایه‌گذاری، تولید ثروت، کشف بازارهای جدید، افزایش سرانه درآمد ناخالص داخلی، بهبود کیفیت زندگی و استاندارد شغلی، رشد و توسعه امکانات زیرساختی و تسهیل پیوند طبقه‌های مختلف جامعه، بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت می‌گذارند (استویکا و همکاران، ۲۰۲۰). آنان همچنین، با جذب نیروی کار در صنایع مختلف، ایجاد رقابت عادلانه، توزیع عادلانه درآمد، ایجاد زیرساخت‌های اجتماعی و ارتباطی، توانمندسازی بخش‌های ضعیف‌تر جامعه و تأمین کالا و خدمات کیفی در کاهش فقر و افزایش توسعه منطقه‌ای متوازن نقشی کلیدی و منحصربه‌فرد ایفا می‌کنند (کلمنت و همکاران، ۲۰۱۹). برانداختن نظم موجود در بازار و عرضه ایده‌های نو، ابداع روش‌های نوین تولید، استفاده کامل از دانش فنی، به‌کارگیری مهارت‌های مکانیکی و فکری، عرضه محصول

۱. در رابطه با تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی به‌طور کلی سه رویکرد نظری قابل شناسایی است. در رویکرد اول که عموماً توسط نئوکلاسیک‌ها مطرح شده، تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی مثبت ارزیابی می‌شود (انسته و اشنایدر، ۲۰۰۰). در رویکرد دوم اعتقاد بر این است که اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی تأثیر منفی دارد (دل آنون، ۲۰۰۸). اما، در رویکرد سوم، اثر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ذاتاً مثبت یا منفی تلقی نمی‌شود. بلکه، مثبت یا منفی بودن این تأثیر به درجه توسعه‌یافتگی کشورها و نوع کارآفرینی منوط می‌شود (آدیس و همکاران، ۲۰۱۲).

2. Stoica et al

3. Clement et al,

جدید و منحصربه‌فرد و تطبیق بازار و سایر بازیگران با فناوری و محصول جدید که در نهایت سبب افزایش نوآوری ملی می‌شود، از دیگر آثار مثبت توسعه کارآفرینی است (استانیفسکی و همکاران، ۲۰۱۶). کارآفرینان با ایجاد واحدهای جدید تولیدی، خدماتی و تجاری و با استفاده از نیروی کار مازاد صنایع و فعالیتهای خدماتی گوناگون و از همه مهم‌تر، با تمرکز بر خوداشتغالی، نقش قابل‌توجهی در کاهش بیکاری و ایجاد فرصتهای شغلی منحصربه‌فرد دارند (صادقی و صادقی، ۲۰۱۳). علاوه بر موارد بالا، کارآفرینان به علت توانایی درک فرصتهای مناسب کسب‌وکار، شناسایی سریع هر نوع تقاضا و پاسخگویی بهنگام و کم هزینه به آنها - از طریق تغییر مرزهای فنی و به‌کارگیری روش‌های نوین تولید - سبب افزایش بهره‌وری کل می‌شوند (باجونا و لوکی، ۲۰۰۹). در نهایت، کارآفرینان با ایجاد صنایع جدید (فناوری، محصول و خدمات متفاوت)، بررسی و شناسایی تقاضای پنهان در بازارهای جهانی، منابع محدود را در جهت پاسخ به تقاضاهای بالقوه موجود به‌کارگرفته و زمینه رشد صادرات و جایگزینی واردات را فراهم می‌سازند (خوش‌طینت و همکاران، ۱۳۹۸).

کارآفرینی البته دارای انواع مختلفی است که اثراتشان بر رشد اقتصادی یکسان نیست. در توضیح این مطلب می‌توان به گروه‌بندی سازمان دیده‌بان جهانی اشاره کرد، که کارآفرینان را بر مبنای انگیزه در دو گروه ضرورت‌گرا^۱ و فرصت-گرا^۲ جای می‌دهد. بر این اساس، کارآفرینان ضرورت‌گرا، کارآفرینانی‌اند که به دلیل نداشتن گزینه دوم برای کسب درآمد، ناچار به راه‌اندازی کسب‌وکار روی آورده‌اند. اما، کارآفرینان فرصت‌گرا، با انگیزه دستیابی به استقلال شغلی یا افزایش درآمد، وارد حوزه کارآفرینی شده‌اند (مواداتی و همکاران، ۲۰۱۸). شواهد تجربی نشان می‌دهد در کشورهای کم‌درآمد و با تأمین اجتماعی ضعیف، تعداد کارآفرینان ضرورت‌گرا بیشتر است. زیرا، نبود گزینه‌های کسب درآمد، افراد را به ایجاد کسب‌وکارهایی وادار می‌کند که حتی ممکن است آینده مطلوب نداشته باشند. اما، در کشورهایی که از درآمد بالا و نظام تأمین اجتماعی قوی برخوردارند، احتمال ایجاد کسب‌وکاری با چشم‌انداز نامطلوب بسیار اندک است. از این‌رو، تعداد کارآفرینان فرصت‌گرا بیشتر است. به سخن دیگر، فضای کسب‌وکار در شکل‌گیری دو نوع کارآفرینی ضرورت‌گرا یا فرصت‌گرا تأثیر زیادی دارد. زیرا، فضای مناسب کسب‌وکار به‌طور معمول با افزایش تولید و توسعه اقتصادی همراه است و باعث کاهش کارآفرینی ضرورت‌گرا و افزایش کارآفرینی فرصت‌گرا می‌شود (بوسما و همکاران، ۲۰۰۸). در این تحقیق با توجه به این که دو نوع کارآفرینی یاد شده، پیامدهای متفاوتی بر متغیرهای اقتصادی از جمله درآمد سرانه و نحوه توزیع آن در جامعه دارند؛ به شکل همزمان به عنوان متغیر وابسته در مدل تحقیق منظور شده‌اند.

1. Necessity-Driven TEA

2. Opportunity-Driven TEA

3. Bosma et al

اقتصاد سایه‌ای که با عناوین دیگری مانند اقتصاد غیررسمی^۱، اقتصاد زیرزمینی^۲، اقتصاد ثبت نشده، اقتصاد گزارش نشده^۳، اقتصاد مشاهده نشده، اقتصاد غیرقانونی^۴، اقتصاد موازی^۵، اقتصاد سیاه^۶، اقتصاد ثانوی^۷، اقتصاد نامنظم^۸ و اقتصاد نابازاری^۹ نیز از آن یاد شده است، بخشی از فعالیت‌های اقتصادی است که برای گریز از محدودیت‌های وضع شده توسط قوانین و مقررات، یا به علت نوع خاص فعالیت، کم و بیش به‌طور پنهانی و در سایه انجام می‌شود (علیزاده و غفاری، ۲۰۱۲). بر این اساس، اقتصاد هر کشور به دو بخش رسمی و غیررسمی (سایه‌ای) قابل تفکیک است؛ ملاک این تقسیم‌بندی نیز ثبت و گزارش فعالیت‌های اقتصادی در مراجع رسمی می‌باشد.

اقتصاد سایه‌ای بعد از جنگ جهانی دوم و به دنبال نقش وسیع دولت در اقتصاد و ایجاد انگیزه قوی در کنشگران اقتصادی جهت گریز از مداخله دولت، مورد توجه قرار گرفت و امروزه از ادبیات وسیعی در علم اقتصاد برخوردار است، زیرا از زوایای گوناگون، همچون شناسایی عوامل مؤثر بر این نوع اقتصاد، تخمین و اندازه آن و تأثیری که بر متغیرهای مختلف بخش رسمی دارد، مورد مطالعه گرفته است.

عوامل متعددی به عنوان مسبب اقتصاد سایه شناسایی شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به بار مالیاتی مستقیم، نرخ بیکاری، تورم، محدودیت‌های تجاری، درآمدسرانه، سرمایه‌گذاری خارجی و کیفیت نهادی اشاره کرد. در این بخش به صورت مختصر، عوامل مذکور را توضیح می‌دهیم.

بار مالیاتی در حقیقت مهمترین علت ایجاد اقتصاد سایه‌ای است. اما باید توجه داشت در کشورهای توسعه‌یافته که ساختار نهادی و اقتصادی مستحکم دارند، اقتصاد سایه چندان گسترش ندارد. اثرات بیکاری بر رشد اقتصاد سایه‌ای نامشخص است. از یک سو، برخی از اقتصاددانان از جمله اشنایدر و همکاران (۲۰۱۰) و دل‌آنو و سالمان (۲۰۰۷) دریافتند که نرخ بیکاری بالاتر، افراد را برای یافتن شغل در اقتصاد زیرزمینی ترغیب می‌کند. از سوی دیگر، استدلال شده است که وقتی اقتصاد به‌طور کلی، پیوسته در رکود اقتصادی است، بیکاری نقش مهم و مؤثری بر حجم اقتصاد سایه‌ای ایفا نمی‌کند. تورم به معنای پایین بودن قدرت خرید، منجر به فقیرتر شدن هر چه بیشتر قشر متوسط و فقیر جامعه می‌شود و گرایش به توسعه اقتصاد سایه، افزایش می‌یابد. محدودیت‌های تجاری در بیشتر کشورها، بویژه در کشورهای درحال توسعه، مانع اصلی پیشرفت و رشد اقتصادی آنها است بنابراین گرایش به اقتصاد زیرزمینی افزایش می‌یابد. افزایش درآمد سرانه به صورت خودکار با بهبود وضعیت خانوارها، گرایش آن‌ها به اقتصاد زیرزمینی و پذیرش خطرآشان را کاهش می‌دهد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با تحریک فعالیت‌های اقتصادی اصلاحاتی را در نظام مالیاتی کشورها ایجاد می‌کند. این اصلاحات به وضوح منجر به کاهش فرار مالیاتی می‌شوند. علاوه بر متغیرهای کلان اقتصادی، بررسی تأثیر کیفیت نهادها در اندازه و توسعه اقتصاد سایه‌ای بسیار حائز اهمیت است. براساس مطالعات مختلف اشنایدر (۲۰۱۰)،

1. Informal Economy
 2. Underground Economy
 3. Unrecorded Economy
 4. Illegal Economy
 5. Parallel Economy
 6. Black Economy
 7. Second Economy
 8. Irregular Economy
 9. Nonmarket Economy
 1. Dell'Anno & Solomon

رزمی و جمال‌منش (۲۰۱۳) و حسن و اشنایدر (۲۰۱۶) به این نتیجه دست یافتند که ارتقا کیفیت نهادهای کشورهای تمایل افراد برای پیوسن به فعالیت‌های زیرزمینی را کاهش می‌دهد.

در این راستا، تحقیق حاضر نیز با هدف توسعه این ادبیات سعی دارد که تأثیر آن بر کارآفرینی را بررسی و تعیین نماید. در رابطه با تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی به دو اثر جانشینی^۳ و مکملی^۴ اشاره شده که بسته به این که کدام یک غالب باشد، سه رویکرد نظری قابل شناسایی است:

در رویکرد نخست که عموماً توسط نئوکلاسیک‌ها مطرح شده، ادعا بر این است که اثرات مکملی بر اثرات جانشینی غالب شده و در نتیجه، تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی، مثبت ارزیابی می‌شود. بر این اساس، اقتصاد سایه‌ای در واکنش به تقاضای محیط اقتصادی برای خدمات شهری و تولید در مقیاس کوچک، یک روح پویا و کارآفرینانه به اقتصاد رسمی می‌بخشد و با تشدید رقابت، افزایش کارایی، محدودسازی فعالیت‌های دولتی به گسترش کارآفرینی کمک می‌کند (اشنایدر و انسته،^۵ ۲۰۰۰). مطابق این دیدگاه، اقتصاد سایه‌ای در خلق بازارها، افزایش منابع، تقویت نهادهای قانونی، اجتماعی و اقتصادی برای انباشت سرمایه و پیشبرد کارآفرینی سهیم است (آستا،^۶ ۱۹۹۶).

در رویکرد دوم، اعتقاد بر این است که اثرات جانشینی بر اثرات مکملی مسلط شده، از این‌رو تعامل بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی منفی ارزیابی می‌شود. در این رویکرد، بیشتر بر اثرات تخصیصی مخرب اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی تأکید می‌شود. طرفداران این دیدگاه معتقدند گسترش فعالیت‌های سایه‌ای در طرف عرضه سبب انحراف رقابت، سوء تخصیص منابع و رواج رقابت غیرمنصفانه و ناسالم بین بنگاه‌های رسمی و غیررسمی شده و انگیزه کارآفرینی را کاهش می‌دهد. در طرف تقاضا نیز فقدان شفافیت ناشی از گسترش فعالیت‌های سایه‌ای سبب اختلال در جریان صحیح اطلاعات، مقایسه کارآمد کالاها و خدمات، پیش‌بینی جریان قیمت‌ها و سود فعالیت‌های اقتصادی می‌شود و انگیزه کارآفرینی را کاهش می‌دهد. ضمناً، گسترش اقتصاد سایه‌ای به فرسایش قابل ملاحظه پایه مالیاتی و تدارک ضعیف‌تر زیرساخت‌ها و خدمات عمومی مورد نیاز برای کسب‌وکارهای مختلف می‌انجامد و فضای کارآفرینی را تخریب می‌سازد.

در رویکرد سوم، نوع تعامل بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی ذاتی تلقی نمی‌شود و اعتقاد بر این است که مثبت یا منفی بودن این تأثیر به درجه توسعه‌یافتگی کشورها و عوامل مرتبط با آن بستگی دارد. به عبارت دیگر، طرفداران این دیدگاه معتقدند علامت همبستگی بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی بر اساس درجه توسعه‌یافتگی کشورها قابل تعریف و شناسایی است که می‌تواند مثبت یا منفی باشد (اشنایدر،^۷ ۲۰۰۵). بر این اساس، در کشورهای درحال توسعه که درصد بیشتری از کارآفرینان به دلیل بیکاری و نداشتن گزینه شغلی مناسب به کارآفرینی (کارآفرینی ضرورت‌گرا) می‌پردازند، رشد اقتصاد سایه‌ای و افزایش اشتغال غیررسمی به‌عنوان راه فرار از بیکاری بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و به تبع آن کارآفرینی کل تأثیر

^۱ . Razmi & Jamalmanesh

^۲ . Hasan & schneider

^۳ . به ارائه خدمات مشابه توسط اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی اشاره دارد که آنها را جایگزین یکدیگر می‌داند. در نتیجه، تغییرات آنها غیرهم جهت می‌شود.

^۴ . به ارائه خدمات مکمل توسط اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی اشاره دارد و آنها را لازم و ملزوم یکدیگر می‌داند. در نتیجه، تغییرات آنها هم جهت می‌شود.

^۵ . Schneider & Enste

^۶ . Asea

مثبت می‌گذارد (هنلی و عرب شیبانی، ۲۰۰۹). اما، در کشورهای توسعه‌یافته به دلیل سیطره بیشتر علم و صنعتی‌تر بودن جامعه، کارآفرینی نیازمند فراگیری مهارت و تخصص بالا برای درک فرصت‌های مناسب کسب‌وکار و راه‌اندازی کسب‌وکار در جهت رفع نیازهای بازار است. از این رو، درصد بیشتری از کارآفرینان در این کشورها، کارآفرینان فرصت‌گرا و برخوردار از مهارت و تخصص بالا هستند که با هدف کسب سود و استقلال شغلی، ریسک می‌کنند و به کارآفرینی می‌پردازند. در نتیجه، افزایش اقتصاد سایه‌ای و گسترش فعالیت‌های غیررسمی با افزایش نااطمینانی عمومی و پیش‌بینی‌ناپذیری محیط اقتصاد کلان، قدرت برنامه‌ریزی از آنان را سلب می‌کند و کارآفرینی فرصت‌گرا و به تبع آن کارآفرینی کل را کاهش می‌دهد (ایدیس و همکاران، ۲۰۱۲). در خصوص ارتباط اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا نظریات دیگری مطرح است که به شرح زیر مطرح می‌شوند:

نظریه مدرنیزاسیون: به مرور زمان و با رشد گسترده اقتصاد رسمی، اقتصاد سایه به حاشیه رانده شد و با نوسازی اقتصادها به طور پیوسته از بین رفت. در نتیجه کارآفرینان فرصت‌گرا در اقتصاد سایه، مانند فروشندگان خیابانی در اقتصادهای مدرن به حاشیه رانده شدند (گرتز، ۱۹۶۳؛ گیلبرت، ۱۹۹۸؛ لوئیس، ۱۹۵۹؛ پکارد، ۲۰۰۷).

۲- نظریه ساختارگرایی: اولین نظریه‌ای است که بیان می‌کند چگونه اقتصاد سایه بر کارآفرینی ضرورت‌گرا اثرات مثبتی برجای می‌گذارد. مطابق با این نظریه گسترش اقتصاد سایه‌ای در کشورهای فاقد قوانین نظارتی دقیق موجب رشد قراردادهای غیررسمی می‌شود که این امر منجر به خود اشتغالی کاذب می‌گردد. شکلی از کار که عمدتاً غیرقانونی با دستمزد پایین و متزلزل است (امین و همکاران، ۲۰۰۲؛ کستل و پرتس، ۱۹۸۹؛ دیویس، ۲۰۰۶؛ گالین، ۲۰۰۱؛ پورتس، ۱۹۹۴).

۳- نظریه نئولیبرال: این نظریه به جای تمرکز بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در اقتصاد سایه که در واقع کارآفرینی را به دلیل ضرورت اقتصادی در جمعیت‌های به حاشیه رانده شده، نشان می‌داد. ادعا می‌کند که اقتصاد سایه باعث می‌شود که کارآفرینان به صورت داوطلبانه از قلمرو قانون خارج شوند و کارآفرینان فرصت‌گرا به مثابه قهرمانانی‌اند که قید و بندهای بروکراتیک دولت‌ها را کنار زده‌اند. کارآفرینان فرصت‌گرا نه از روی ضرورت بلکه برای جلوگیری از هزینه‌ها و حفظ زمان به سمت کار غیر رسمی می‌روند و این یک استراتژی منطقی است که توسط کارآفرینان فرصت‌گرا انتخاب می‌شود (مالونی، ۲۰۰۴؛ پکارد، ۲۰۰۷).

1. Henley & Arabsheibani

2. Aidis et al

3 Geertz

4 Gilber

5 Lewis

6 Packard

7 Amin et al

8 Castells and Portes

9 Davis

10 Gallin

11 Portes

12 Maloney

مطالعه (ویلیام و نادین^۱؛ ۲۰۱۱) به صورت خلاصه نشان داد تبیین‌های ساختارگرایانه مرتبط با کشورهای کم درآمدتر است. تبیین‌های پسا ساختارگرایی نئولیبرال‌تر هستند که در جمعیت‌های نسبتاً مرفه مطرح می‌شوند. با این حال هیچ منطق واحدی برای توضیح انواع مختلف کارآفرینی در کشورها وجود ندارد.

اقتصاد رسمی در حقیقت متشکل از واحدهای اقتصادی قانونمند است که در آن کارگران از حقوق تضمین‌شده‌ای برخوردارند. در چنین محیطی سیاست‌ها و مقررات قانونی حاکم است و تمام فعالیت‌های اقتصادی تحت نظارت دولت صورت می‌گیرد (چن^۲؛ ۲۰۰۶). با این حال بسیاری از کارفرمایان ممکن است تصمیم بگیرند که از حقوق و حمایت‌های تضمین شده در اقتصاد رسمی چشم‌پوشی کنند این امر ممکن است به دلیل ۱. هزینه‌های بالای فعالیت‌های قانونی (دکاسترو و همکاران^۳؛ ۲۰۱۴) باشد که در اغلب کشورهای توسعه‌یافته اتفاق می‌افتد و کارآفرینی ضرورت‌گرا را افزایش می‌دهد. ۲. خلأهای قانونی یا فقدان حاکمیت قانون که در اغلب کشورها کارآفرینی فرصت‌گرا را کاهش داده است (دکاسترو و همکاران^۴؛ ۲۰۱۶؛ ویلیام و همکاران^۵؛ ۲۰۱۶).

۳- فاصله جغرافیایی دور برخی کارآفرینان غیررسمی که موجب می‌شود پیوستن به اقتصاد قانونی واقع بینانه نباشد (وب و همکاران^۶؛ ۲۰۱۹). این مورد به ویژه در بسیاری از اقتصادهای نوظهور، به ویژه مناطق روستایی، صادق است (خاننا و پالپو^۷؛ ۱۹۹۷؛ پافر و همکاران^۸؛ ۲۰۱۰ و وب و همکاران^۹؛ ۲۰۱۹). از طرفی در کشورهای دنیا بویژه کشورهای توسعه‌یافته کارآفرین فرصت‌گرا در اقتصاد غیررسمی و سایه با عواقب ناگوار ناشی از فعالیت‌های غیر رسمی از جمله جریمه‌های سنگین و زندان مواجه است بنابراین در این شرایط کارآفرینی فرصت‌گرا کاهش می‌یابد (هالند^۹؛ ۲۰۱۶).

پیشینه پژوهش

پیش از مرور پیشینه پژوهش باید اشاره شود که بررسی اثر ابعاد رسمی و غیررسمی، نهادی و متغیرهای ساختاری مانند ریسک اقتصادی، حاکمیت قانون، مؤلفه‌های اقتصاد دانش بنیان، فساد اداری، سیاست‌های مالیاتی بر کارآفرینی در داخل کشور سابقه دارد. اما، بررسی تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی به تفکیک دو نوع کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا در مطالعات داخلی سابقه ندارد. این در حالی است که به لحاظ نظری، اقتصاد سایه‌ای بسته به سطح توسعه‌یافتگی کشورها و ترکیب کارآفرینی آنها می‌تواند اثرات متناقض و متضادی بر کارآفرینی داشته باشد و رفع ابهام از این موضوع نیازمند تحلیل آن با استفاده از داده‌های تجربی است. از این‌رو، تحقیق پیش‌رو در راستای پوشش شکاف تحقیقاتی آشکار شده انجام شده و از نوآوری برخوردار است. ابتدا به صورت جامع مطالعاتی که به اثرات اقتصاد سایه بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا اشاره داشته‌اند مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ سپس مطالعاتی که به صورت کلی اثرات اقتصاد سایه بر کارآفرینی را بررسی کرده‌اند، بررسی می‌شود. در ادامه نیز معدود مطالعات خارجی مرتبط با موضوع مورد اشاره

1 Williams & Nadin
2 Chen
3 De Castro et al
4 Williams et al
5 Kistruck et al
6 Webb et al
7 Khanna & Palepu
8 Puffer et al
9 Holland

قرار می‌گیرد، البته باید در نظر داشت که این مطالعات تنها کارآفرینی در فضای غیررسمی و اقتصاد سایه را بررسی نموده‌اند.

نیومن و بارنی^۱؛ ۲۰۲۳؛ می‌گویند که کارآفرینان غیررسمی باید تصمیم بگیرند که آیا می‌خواهند با درگیر شدن در فعالیت های سیاسی بر سیاست دولت تأثیر بگذارند یا خیر. یافته‌های بیش از ۲۰۰ مصاحبه نشان می‌دهد که کارآفرینان به دقت تمایل دولت را - برای ادامه فعالیت‌های اقتصادی غیرقانونی در اقتصاد غیررسمی و اینکه آیا قبل از درگیر شدن در اقدام سیاسی به رهبری کنش جمعی اعتماد داشتند - در نظر گرفته‌اند.

فریداسترم و همکاران، ۲۰۲۱؛ با به کارگیری داده‌های تابلویی از ۶۰ کشور، دیدگاهی جایگزین از اقتصاد غیررسمی و اثرات نهادهای نظارتی بر بهره‌وری کارآفرینی ترسیم می‌کنند. همچنین بیان می‌دارند که اندازه اقتصاد غیررسمی تا حد زیادی با بهره‌وری کارآفرینی ارتباط منفی دارد و در حضور یک اقتصاد غیررسمی بزرگ، تلاش‌های دولت برای بهبود کیفیت حکمرانی می‌تواند معکوس باشد. نتایج نشان می‌دهد مداخلات سیاستی با هدف تغییر مؤسسات برای اعمال کارآفرینی رسمی باید با احتیاط اجرا شود تا از ایجاد ناسازگاری سازمانی جلوگیری شود.

گوئل و سانوریس^۲؛ ۲۰۱۹؛ تأثیر فساد به‌عنوان یکی از تعیین‌کننده‌های اقتصاد سایه‌ای را بر کارآفرینی در یک نمونه آماری بزرگ از کشورهای جهان بررسی کرده‌اند. نتایج از تأثیر منفی اما با ضرایب متفاوت فساد بر انواع کارآفرینی حکایت داشت.

لاتکین و همکاران^۳؛ ۲۰۱۸؛ به بررسی تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی در کشورهای روسیه، قزاقستان و آذربایجان پرداخته‌اند. تجزیه و تحلیل همبستگی داده‌ها نشان داد بین اندازه اقتصاد سایه‌ای و شانس شروع کسب‌وکار رابطه مثبت وجود دارد. البته، با لحاظ اثربخشی برنامه‌های آموزش کارآفرینی، همبستگی بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی و همبستگی بین اندازه اقتصاد سایه‌ای و تولید ناخالص داخلی منفی شد.

ویلیامز و مارتینز^۴؛ ۲۰۱۴؛ با بیان دو دیدگاه نظری رقیب که یکی کارآفرینی غیررسمی را با مداخله خیلی کم دولت و دیگری با مداخله خیلی زیاد دولت توضیح می‌دهد، با انجام نظرسنجی از ۵۹۵ صاحب مشاغل کوچک در بریتانیا در سال ۲۰۱۲ تأثیر دخالت دولت بر کارآفرینی را در اقتصاد سایه‌ای بررسی نموده‌اند. نتایج نشان داد ۲۰ درصد از پاسخ‌دهندگان هنگام راه‌اندازی کسب‌وکار خود به طور غیررسمی تجارت کرده‌اند. نویسندگان با ارزیابی دلایل این کار چنین دریافتند که ۴۱٪ از کارآفرینان علت تجارت غیررسمی خود را مداخلات بسیار اندک دولت (به عنوان مثال، عدم مشاوره و پشتیبانی)، ۳۵٪ مداخلات بیش از حد دولت (خطوط قرمز سنگین، مالیات بالا و غیره) و ۲۴٪ ترکیبی از این دو عامل می‌دانند. بنابراین، این نتیجه به منزله فراخوانی برای حرکت به سمت توضیحات متنوع‌تر درباره کارآفرینی در اقتصاد سایه‌ای تلقی شد.

1. Newman & Barney

2. Fredström et al

3. Goel & Saunoris

4. Latkin et al

5. Williams & Martinez

استرین و میکویچ، ۲۰۱۲؛ تأثیر اقتصاد سایه‌ای و برخی از متغیرهای اقتصاد کلان را بر کارآفرینی در کشورهای منتخب طی سال‌های ۱۹۹۸-۲۰۰۵ بررسی کرده‌اند. ضریب همبستگی ساده نشان داد یک رابطه خطی مثبت بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی وجود دارد. با این حال، استفاده از متغیرهای کنترل و ابزار مناسب برای تخمین مدل نشان داد رابطه بین اقتصاد سایه‌ای و کارآفرینی پیچیده و U شکل است. بر این اساس، هنگامی که اندازه اقتصاد سایه‌ای متوسط (کمتر از یک چهارم تولید ناخالص داخلی) است، احتمال کارآفرینی بیشتر می‌شود. علاوه بر این، در اقتصادهای با حقوق مالکیت قوی‌تر، تأثیر منفی اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی کمتر است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

۱,۳ واقعیات آماری

۱,۱,۳ تعاریف مفهومی و عملیاتی تحقیق

کارآفرینی: به عرضه کالا و خدمات جدید، ابداع روش نوین در فرآیند تولید، ایجاد بازار جدید، یافتن منابع جدید و ایجاد هرگونه تشکیلات جدید در کسب‌وکار کارآفرینی گویند (شومپتر، ۱۹۳۴) که در کشورهای توسعه‌یافته به عنوان نیروی محرکه رشد اقتصادی عمل نموده است. در این تحقیق از شاخص‌های کارآفرینی ضرورت‌گرا و کارآفرینی فرصت‌گرا منتشره توسط دیده‌بان جهانی کارآفرینی^۳ به عنوان جایگزین عملیاتی کارآفرینی در مدل تحقیق استفاده شده است.

کارآفرینی ضرورت‌گرا: دسته‌ای از کارآفرینان که گزینه دیگری برای امرار معاش و فرار از فقر و گرسنگی به جز ایجاد شغل ندارد را کارآفرینی ضرورت‌گرا گویند (دیده‌بان جهانی کارآفرینی، ۲۰۱۸).

کارآفرینی فرصت‌گرا: دسته‌ای از کارآفرینان که با هدف بهره‌برداری از یک فرصت، استقلال شغلی و کسب سود به کارآفرینی اقدام می‌کنند را کارآفرینی فرصت‌گرا گویند (دیده‌بان جهانی کارآفرینی، ۲۰۱۸).

اقتصاد سایه‌ای: به تمام فعالیت‌های تولیدی (کالاها و خدمات) مبتنی بر بازار که به علت فرار یا اجتناب از پرداخت مالیات بر درآمد، مالیات بر ارزش افزوده و یا سایر مالیات‌ها؛ اجتناب از پرداخت سهم تأمین اجتماعی؛ اجتناب از مواجهه با استانداردهای خاص بازار قانونی کار نظیر استانداردهای حداقل دستمزد، حداکثر ساعات کار، استانداردهای ایمنی و غیره؛ اجتناب از پذیرش فرایندهای اداری خاص نظیر تکمیل پرسشنامه‌های آماری یا سایر فرم‌های اداری به عمد از مقامات عمومی (دولتی) پنهان نگاه داشته می‌شود، اقتصاد سایه‌ای گویند (اشنایدر و همکاران، ۲۰۱۰). در این تحقیق از نتایج محاسبات مدینا و اشنایدر^(۲۰۱۸) در مورد حجم اقتصاد سایه‌ای در کشورهای جهان به عنوان معیار اندازه‌گیری اقتصاد سایه‌ای استفاده شده است.

1. Estrin & Mickiewicz

2. Schumpeter

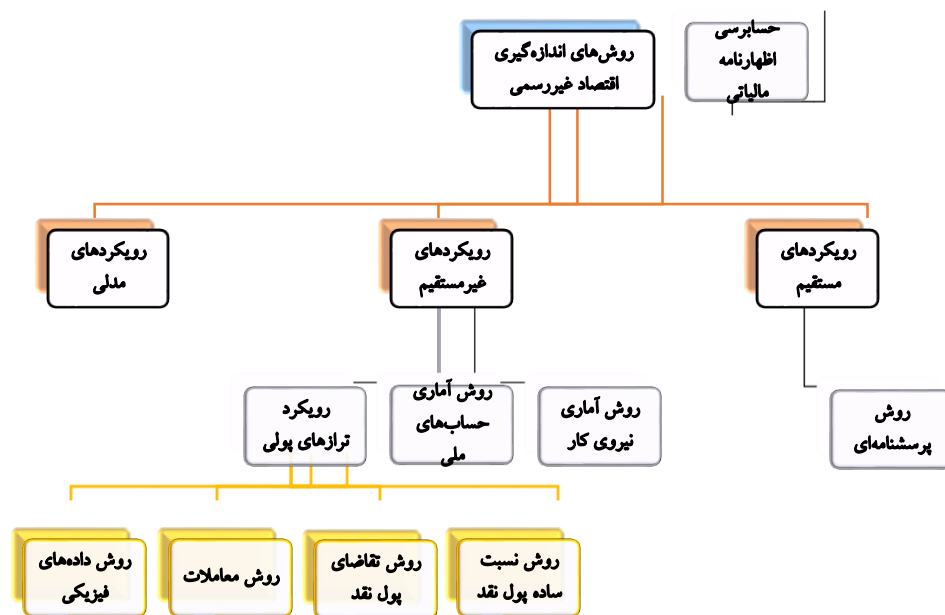
3. Global Entrepreneurship Monitor 2018

4. Schneider et al

5. Madina & Schneider

فرایند اندازه‌گیری حجم اقتصاد سایه‌ای بسیار مشکل است. زیرا، کنشگران آن سعی دارند که ناشناخته باقی بمانند. بنابراین، درباره فعالیت‌های سایه‌ای همواره اطلاعات اندکی در دسترس است. با این وجود، محققان و پژوهشگران به‌منظور اندازه‌گیری حجم اقتصاد سایه‌ای از روش‌های گوناگون استفاده کرده‌اند که در سه گروه کلی به شرح زیر- قابل طبقه‌بندی است (شکل ۱):

۱. رویکردهای مستقیم (خرد) ۲. رویکردهای غیرمستقیم (کلان) ۳. رویکردهای مدلی^۳

شکل ۱: انواع روش‌های تخمین اقتصاد سایه‌ای

مأخذ: علیزاده و غفاری (۱۳۹۲)

کارآفرینی ضرورت‌گرا یکی از دو متغیر وابسته تحقیق است که از درصد سهم آن از کل کارآفرینی نوپا^۴ منتشره توسط دیده‌بان جهانی کارآفرینی به‌عنوان شاخص جایگزین آن استفاده شده است. در ادامه، به‌منظور آشنایی با وضعیت این متغیر در کشورهای منتخب، میانگین دوره آن در نمودار ۱ ارائه شده که نشان می‌دهد در گروه کشورهای در حال توسعه، مصر و تایلند به ترتیب بیشترین و کمترین میانگین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا را شاهد بوده‌اند. ایران نیز با میانگین ۳۷/۵ درصد سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا در بین ۱۰ کشور گروه خود در رده دوم قرار گرفته است. در گروه کشورهای توسعه‌یافته نیز کره جنوبی و سوئد به ترتیب بیشترین و کمترین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا را داشته‌اند.

1. Direct Approaches

2. Indirect or Discrepancy Approaches

3. Monetary Balances

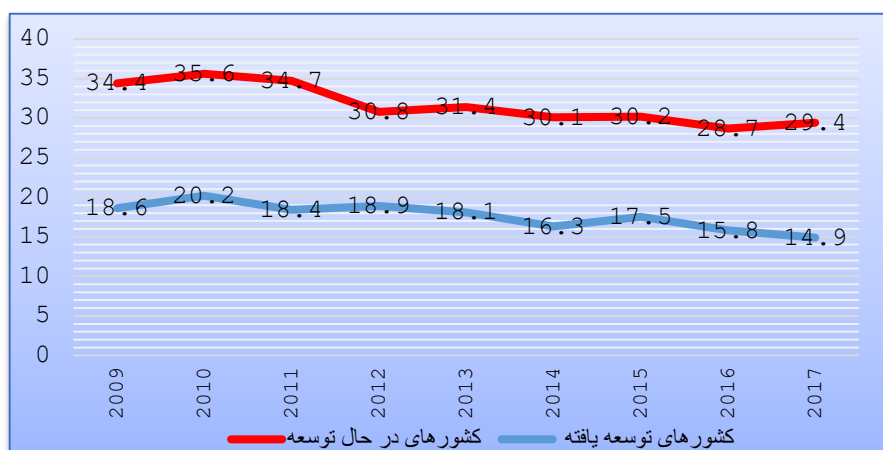
4. Necessity-driven (% of Total early-stage Entrepreneurial Activity)

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

نمودار ۱: میانگین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کارآفرینی نوپا در کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)
 مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه دیده‌بان جهانی کارآفرینی (www.gemconsortium.org)

در نمودار ۲ نیز روند میانگین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا در دو گروه از کشورهای منتخب طی دوره مورد مطالعه مقایسه شده که مکان استقرار منحنی‌ها از سهم بیشتر کارآفرینی ضرورت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا در کشورهای در حال توسعه حکایت دارد. به عبارتی، در کشورهای در حال توسعه تعداد بیشتری از کارآفرینان نوپا از روی ناچاری و به علت بیکاری به کارآفرینی روی آورده‌اند.

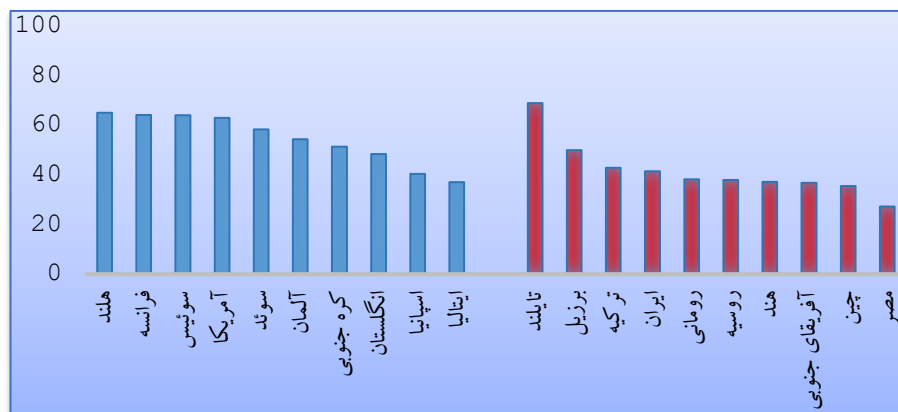

نمودار ۲: میانگین سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کارآفرینی نوپا در دو گروه از کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)
 مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه دیده‌بان جهانی کارآفرینی (www.gemconsortium.org)

کارآفرینی فرصت‌گرا دیگر متغیر وابسته تحقیق است که از درصد سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا به عنوان جایگزین آن استفاده شده که به منظور آشنایی با وضعیت این متغیر در کشورهای منتخب، میانگین آن در

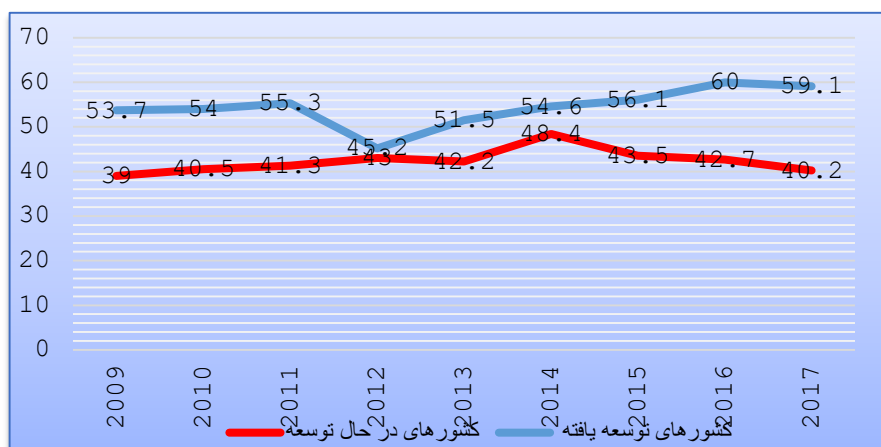
¹ Improvementdriven Opportunity (% of Total early-stage Entrepreneurial Activity)

کشورهای منتخب طی دوره مورد مطالعه به تفکیک دو گروه درحال توسعه و توسعه یافته در نمودار ۳ ارائه شده که نشان می‌دهد، تایلد و مصر در گروه کشورهای درحال توسعه و هلند و ایتالیا در گروه کشورهای توسعه یافته به ترتیب از بیشترین و کمترین سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا برخوردار بوده‌اند. ایران نیز با میانگین ۴۱/۴ درصد در بین ۱۰ کشور درحال توسعه در رده چهارم قرار گرفته است.

نمودار ۳: میانگین سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کارآفرینی نوپا در کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)
 مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه دیده‌بان جهانی کارآفرینی (www.gemconsortium.org)

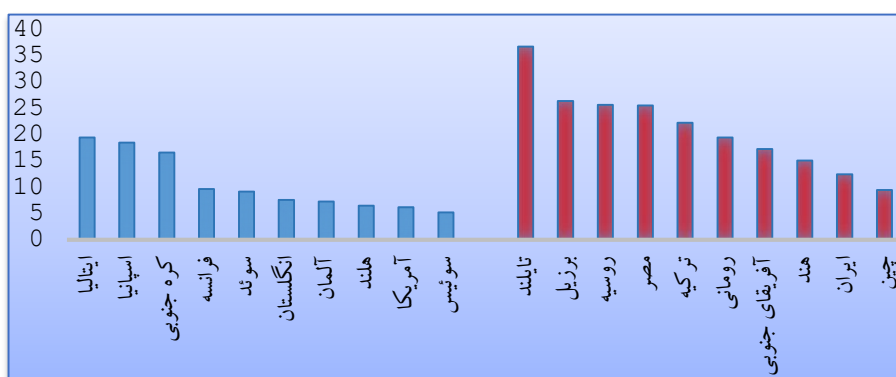
در نمودار ۴ نیز روند میانگین سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کل کارآفرینی نوپا در دو گروه از کشورهای درحال توسعه و توسعه یافته طی دوره مورد مطالعه مقایسه شده که مکان استقرار منحنی‌ها از وضعیت مطلوب‌تر کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب توسعه یافته حکایت دارد. به عبارتی، در کشورهای توسعه یافته بر خلاف کشورهای درحال توسعه، تعداد بیشتری از کارآفرینان نوپا به صورت آگاهانه و اختیاری و براساس درک و شناسایی فرصت‌های مناسب کسب‌وکار به کارآفرینی روی آورده‌اند.

نمودار ۴: روند میانگین سهم کارآفرینی فرصت‌گرا از کارآفرینی نوپا در دو گروه از کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)
 مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه دیده‌بان جهانی کارآفرینی (www.gemconsortium.org)

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

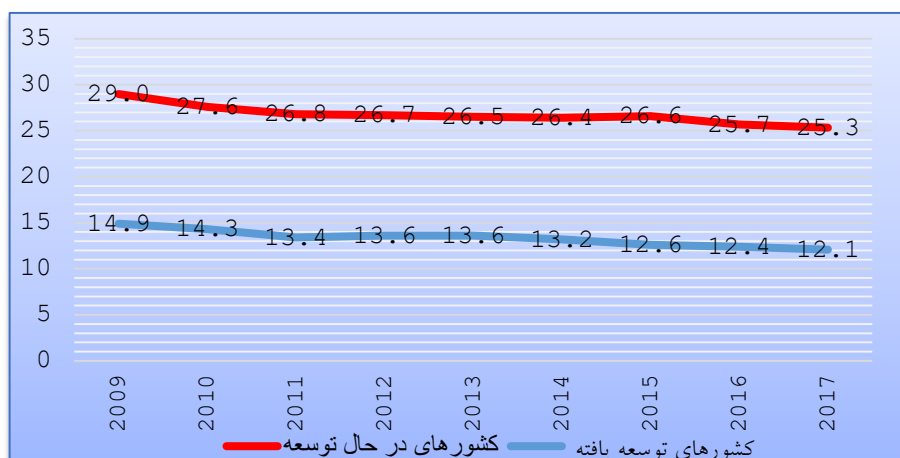
اقتصاد سایه‌ای متغیر توضیحی تحقیق است که به منظور آشنایی با آن، میانگین سهم اقتصاد سایه‌ای از تولید ناخالص داخلی به تفکیک دو گروه از کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته در نمودار ۵ مقایسه شده که نشان می‌دهد تایلد و چین در گروه کشورهای در حال توسعه و ایتالیا و سوئیس در گروه کشورهای توسعه‌یافته به ترتیب از بیشترین و کمترین سهم اقتصاد سایه‌ای از کل اقتصاد در دوره مورد مطالعه برخوردار بوده‌اند. ایران نیز با میانگین ۱۷/۳ درصد سهم اقتصاد سایه‌ای از کل اقتصاد، بعد از چین کمترین سهم اقتصاد سایه‌ای به کل اقتصاد را داشته است.

نمودار ۵: میانگین سهم اقتصاد سایه‌ای در اقتصاد کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از مطالعه (Medina & Schneider)

در نمودار ۶ نیز روند میانگین سهم اقتصاد سایه‌ای از کل اقتصاد در دو گروه از کشورهای منتخب طی دوره مورد مطالعه مقایسه شده که مکان استقرار منحنی‌ها از سهم دوبرابری اقتصاد سایه‌ای در کشورهای منتخب در حال توسعه حکایت دارد که می‌تواند از موانع توسعه کارآفرینی بهبودگرا و در نهایت رشد اقتصادی آنها باشد.

نمودار ۶: روند میانگین سهم اقتصاد سایه‌ای در اقتصاد دو گروه از کشورهای منتخب (۲۰۰۹-۲۰۲۰)

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از (Medina & Schneider)

۲،۳ ارائه مدل و روش شناسی پژوهش

مدل این تحقیق از نوع داده‌های تابلویی از نوع پویا انتخاب شده است. بیان ضمنی مدل به صورت زیر است:

$$ODE \text{ or } NDE = f(SE_{it}, GI_{it}, EDU_{it}, FD_{it}, INFR_{it}) \quad (1)$$

انتظار می‌رود:

$$\frac{\partial ODE}{\partial SE} > 0, \frac{\partial ODE}{\partial GI} > 0, \frac{\partial ODE}{\partial EDU} > 0, \frac{\partial ODE}{\partial FD} > 0, \frac{\partial ODE}{\partial INFR} > 0$$

و

$$\frac{\partial NDE}{\partial SE} < 0, \frac{\partial NDE}{\partial GI} > 0, \frac{\partial NDE}{\partial EDU} > 0, \frac{\partial NDE}{\partial FD} > 0, \frac{\partial NDE}{\partial INFR} > 0$$

فرم تصریح شده معادلات پیشنهادی بشرح زیر است:

$$NDE_{it} = \beta_0 + \beta_1 L NDE_{it-1} + \beta_2 L SE_{it} + \beta_3 L GI_{it} + \beta_4 L EDU_{it} + \beta_5 L FD_{it} + \beta_6 L INFR_{it} + U_{it} \quad (2)L$$

$$ODE_{it} = \beta_0 + \beta_1 L ODE_{it-1} + \beta_2 L SE_{it} + \beta_3 L GI_{it} + \beta_4 L EDU_{it} + \beta_5 L FD_{it} + \beta_6 L INFR_{it} + U_{it} \quad (3)L$$

$$U_{it} = v_i + e_{it} \quad (4)$$

در رابطه بالا، اندیس t معرف زمان است. اندیس i معرف کشورهای منتخب است.

NDE_{it} نماد کارآفرینی ضرورت‌گرا و یکی از دو متغیر وابسته تحقیق است. بنابراین، رابطه بالا در واقع حالت اول تخمین مدل برای هر گروه از کشورهای منتخب است. در حالت دوم، کارآفرینی فرصت‌گرا با نماد ODE_{it} جایگزین کارآفرینی ضرورت‌گرا می‌شود.

NDE_{it-1} کارآفرینی ضرورت‌گرا در یک سال قبل (متغیر وابسته باوقفه) است که به‌عنوان متغیر توضیحی در سمت راست معادله ظاهر شده است. بدیهی است در حالت دوم تخمین ODE_{it-1} یا کارآفرینی فرصت‌گرا در یک سال قبل جایگزین آن می‌شود (معادله (۳)).

β_0 نماد اثرات ثابت کشوری (عرض از مبدهای ویژه هر مقطع) است. U_{it} جمله خطا است.

SE^3 اقتصاد سایه‌ای و متغیر توضیحی تحقیق است که برابر سازوکار بیان شده در بخش‌های پیشین می‌تواند بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تأثیرات متفاوت و متضاد داشته باشد. سازوکار و اثرگذاری اقتصاد سایه بر کارآفرینی فرصت‌گرا و ضرورت‌گرا برگرفته از مطالعات (پافر و همکاران، ۲۰۱۰؛ هالند، ۲۰۱۶؛ پکارد، ۲۰۰۶؛ امین و همکاران، ۲۰۰۲) است. مطابق با نظریات و مطالعات انجام گرفته انتظار می‌رود اثرات اقتصاد سایه بر کارآفرینی فرصت‌گرا منفی برآورد می‌شود چرا که افزایش اقتصاد سایه با بدتر کردن شرایط رقابتی بازار و کاهش درآمدهای مالیاتی دولت زمینه برای کارآفرینی فرصت‌گرا را کاهش می‌دهد. اثرات اقتصاد سایه اما بر کارآفرینی ضرورت‌گرا مثبت برآورد می‌شود. چرا که افزایش

1. Necessity-Driven Entrepreneurship

2. Opportunity-Driven Entrepreneurship

3. Shadow Economy

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

حجم اقتصاد سایه‌ای به دلایل بیکاری و محدودیت‌های تجاری یا کاهش درآمد سرانه، منجر می‌شود خانوارها از سر اجبار به سمت مشاغلی بروند که در وضعیت رونق اقتصادی این تمایل وجود نداشت.

اما، تصریح یک مدل اقتصادسنجی مناسب که بتواند تغییر رفتار کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا را به‌نحو حداکثری توضیح دهد، مستلزم در نظر گرفتن سایر عوامل موثر بر آنها تحت عنوان متغیرهای کنترل است که در این تحقیق با توجه به مبانی نظری کارآفرینی و الهام از مطالعات تجربی و همچنین، رعایت اصل عدم همخطی بین متغیرهای توضیحی، متغیرهای کنترل به شرح زیر انتخاب شده‌اند.

GI^۱ نهادهای حاکمیتی است که به پیروی از چادوری و همکاران^۲، ۲۰۱۹، آکینیمی و آدجامو^۳، ۲۰۱۸ و شاه‌آبادی و همکاران، ۲۰۱۹ در مدل تحقیق لحاظ شده و انتظار می‌رود بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تأثیر مثبت داشته باشد. زیرا، نهاد حاکمیتی تعیین‌کننده نوع بازار به صورت سرمایه‌داری، کمونیستی و یا ترکیبی از این دو است که هر کدام بر کارآفرینی تأثیر متفاوتی دارند. همچنین، نظام حقوقی کشورها به‌صورت مؤثری بر کیفیت کارآفرینی تأثیر دارد. زیرا، کارآفرینان برای فعالیت نیازمند طیف وسیعی از خدمات قانونی و سیستم دادرسی عادلانه جهت نظارت بر حسن اجرای قراردادهای منعقد شده هستند و نبود آنها، ریسک کارآفرینی را افزایش می‌دهد. همچنین، مقررات مالیاتی که با هدف کاهش فاصله طبقاتی وضع می‌شوند برخلاف قاعده کارآفرینی مبتنی بر بقای مطلوب است. بنابراین، در کشورهای با رژیم‌های مالیاتی محدودکننده، کارآفرینی کاهش می‌یابد.

EDU^۴ آموزش است که به پیروی از هان و همکاران^۵، ۲۰۱۹، وکیلی و همکاران^۶، ۲۰۱۶ و ماتلای^۷ در مدل تحقیق لحاظ شده و انتظار می‌رود بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تأثیر مثبت داشته باشد. زیرا، کارآفرینان علاوه بر آن که خود از سرمایه‌های عظیم انسانی هستند؛ برای حفظ و افزایش دستاوردهایشان نیز به کارگران ماهر و آموزش دیده نیازمندند تا از اتلاف منابع جلوگیری نمایند و با افزایش بهره‌وری عوامل تولید، افزایش کیفیت محصولات تولیدی و کاهش هزینه‌های تولیدی موجبات رشد کارآفرینی را فراهم سازند.

FD^۸ توسعه مالی است که به پیروی بایار و همکاران^۹، ۲۰۱۹؛ کریشنن و وانگ^۱، ۲۰۱۸؛ ساعی و آدم بیک^۱، ۲۰۱۶ و شکوهی^۲، ۲۰۱۲ در مدل تحقیق منظور شده و انتظار می‌رود بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تأثیر مثبت داشته باشد. زیرا، راه‌اندازی و توسعه کسب‌وکار به منابع مالی نیاز دارد و بخش مالی توسعه‌یافته‌تر فرایند دستیابی به منابع مالی را به صورت آسان و کم هزینه ممکن می‌سازد و موجب رشد کارآفرینی می‌شود.

1. Government Institutions

2. Chowdhury et al

3. Akinyemi & Adejumo

4. Education

5. Hahn et al

6. Vakili et al

7. Matlay

8. Financial Development

9. Bayar et al

1. Krishnan & Wang 0

1. Saei & Adam Beyk 1

1. Shokohi 2

INFR^۱ زیرساخت‌ها است که به پیروی از بننت^۲، پریگر و همکاران^۳، ۲۰۱۷ و آیودرسچ و همکاران^۴، ۲۰۱۵، در مدل تحقیق لحاظ شده و انتظار می‌رود بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا تأثیر مثبت داشته باشد. زیرا، برخورداری از زیرساخت‌ها و خدمات پایه‌ای توسعه‌یافته مانند حمل‌ونقل، فناوری اطلاعات و ارتباطات، برق و غیره سبب رشد کارآفرینی می‌شود.

جامعه آماری تحقیق شامل کلیه کشورهای درحال توسعه و توسعه‌یافته جهان است که تعداد ۱۰ کشور درحال توسعه^۵ (گروه نمونه) و ۱۰ کشور توسعه‌یافته^۶ (گروه کنترل) که داده‌های آماری مورد نیاز آنها در دوره مورد مطالعه در دسترس بود به عنوان نمونه آماری انتخاب و مابقی به صورت سیستماتیک حذف شده‌اند.

جدول ۱: مآخذ آماری متغیرهای تحقیق

نوع متغیر	نام متغیر	پایگاه آماری	نشانی اینترنتی
وابسته	کارآفرینی ضرورت‌گرا کارآفرینی فرصت‌گرا	دیده‌بان جهانی کارآفرینی	www.gemconsortium.org/report
توضیحی	اقتصاد سایه‌ای	Medina & Schneider	https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583
کنترل	نهادهای حاکمیتی	بانک جهانی	http://www.worldbank.org/data
	آموزش	موسسه لگاتوم	www.prosperity.com
	توسعه مالی	بانک جهانی	http://www.worldbank.org/data
	زیرساخت‌ها	مجمع جهانی اقتصاد	https://reports.weforum.org/global-competitiveness-report

۴. یافته‌ها

۴.۱. یافته‌های توصیفی

در این بخش ابتدا، ایستایی متغیرها و قابلیت تخمین مدل به صورت داده‌های تابلویی بررسی می‌شود. برای بررسی ایستایی باید توجه داشت که به علت قلمرو زمانی کمتر از ۱۰ سال، انجام آزمون ایستایی الزامی نیست (ولدريج^۷، ۲۰۰۹). مدل داده‌های تابلویی حاصل ترکیب داده‌های مقاطع مختلف در طول زمان است. از این رو، قابلیت ترکیب داده‌ها از طریق آزمون F لیمر باید بررسی شود. در این آزمون، فرضیه H0 (یکسان بودن عرض از مبداها) در مقابل فرضیه H1

1. Infrastructure

2. Bennet

3. Prieger et al

4. Audretsch et al

^۵. آفریقای جنوبی، ایران، برزیل، تایلند، ترکیه، چین، روسیه، رومانی، مصر و هند.

^۶. آلمان، آمریکا، اسپانیا، انگلستان، ایتالیا، سوئد، سوئیس، فرانسه، کره جنوبی و هلند.

7. Wooldrige

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

(متفاوت بودن عرض از مبداها) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج به شرح جدول ۳ نشان داد در کلیه حالات تخمین، مقادیر F محاسبه شده از مقدار جدول بیشتر است. بنابراین، فرضیه صفر رد و اثرات گروه پذیرفته شد و تخمین مدل به صورت داده‌های تابلویی تأیید گردید.

جدول ۳: نتایج آزمون قابلیت تخمین مدل به صورت داده‌های تابلویی

کشورهای منتخب	حالت تخمین	آماره F	احتمال	نتیجه
در حال توسعه	اول	۱۵/۸۷۷	۰/۰۰	مدل به صورت داده‌های تابلویی
	دوم	۱۶/۲۰۹	۰/۰۰	مدل به صورت داده‌های تابلویی
توسعه‌یافته	اول	۱۳/۶۳۱	۰/۰۰	مدل به صورت داده‌های تابلویی
	دوم	۱۳/۹۴۵	۰/۰۰	مدل به صورت داده‌های تابلویی

منبع: یافته‌های پژوهش

یکی دیگر از آزمون‌های مهم پیش از برآورد مدل به صورت GMM، آزمون هم‌خطی چند بعدی بین متغیرهای توضیحی است. نتایج همبستگی مابین متغیرهای توضیحی (ارقام همبستگی بین متغیرهای توضیحی به نسبت پایین است) نشان می‌دهد که مسئله هم‌خطی چندبعدی در داده‌ها مسئله جدی نیست، بنابراین تخمین مدل به روش GMM بلا مانع است.

جدول ۴: ماتریس همبستگی (کارآفرینی ضرورت‌گرا-کشورهای در حال توسعه)

	کارآفرینی ضرورت گرا با یک وقفه	اقتصاد سایه	نهاد حاکمیت	آموزش	توسعه مالی	زیرساخت
کارآفرینی ضرورت گرا با یک وقفه	1					
اقتصاد سایه	۰/۲۶۲۰	۱				
نهاد حاکمیت	۰/۲۹۱۵	-۰/۳۳۵۹	۱			
آموزش	۰/۲۲۴۳	-۰/۰۹۴۳	۰/۱۹۴۳	۱		
توسعه مالی	۰/۱۲۴۶	-۰/۱۹۳۲	۰/۴۱۹۹	۰/۱۳۹۴	۱	
زیرساخت	۰/۱۱۹۶	-۰/۰۵۷۲	۰/۱۹۴۰	۰/۰۲۲۴	۰/۱۶۱۱	۱

منبع: خروجی نرم افزار Eviews

جدول ۵: ماتریس همبستگی (کارآفرینی ضرورت‌گرا-توسعه یافته)

	کارآفرینی ضرورت گرا با یک وقفه	اقتصاد سایه	نهاد حاکمیت	آموزش	توسعه مالی	زیرساخت

¹ Multicollinearity

کارآفرینی ضرورت گرا با یک وقفه	۱					
اقتصاد سایه	۰/۱۶۲	۱				
نهاد حاکمیت	۰/۳۹۲	-۰/۲۴۶۹	۱			
آموزش	۰/۲۳۴	-۰/۰۸۴	۰/۲۸۲۳	۱		
توسعه مالی	۰/۱۳۳	-۰/۲۲۳	۰/۵۰۵۲	۰/۰۱۲۴	۱	
زیرساخت	۰/۲۲۰	-۰/۰۶۷	۰/۲۳۶۰	۰/۰۳۵۲	۰/۲۵۳۴	۱

منبع: خروجی نرم افزار Eviews

جدول ۶: ماتریس همبستگی (کارآفرینی فرصت گرا- کشور های در حال توسعه)

	کارآفرینی فرصت گرا با یک وقفه	اقتصاد سایه	نهاد حاکمیت	آموزش	توسعه مالی	زیرساخت
کارآفرینی فرصت گرا با یک وقفه	۱					
اقتصاد سایه	-۰/۲۸۶۵	۱				
نهاد حاکمیت	۰/۲۸۱۴	-۰/۳۳۶	۱			
آموزش	۰/۲۲۴۳	-۰/۰۹۴۳	۰/۱۹۴	۱		
توسعه مالی	۰/۱۲۴۶	-۰/۱۹۳۲	۰/۴۲۰	۰/۱۳۹	۱	
زیرساخت	۰/۱۱۹۶	-۰/۰۵۷۲	۰/۱۹۴	۰/۰۲۲	۰/۱۶۱	۱

منبع: خروجی نرم افزار Eviews

جدول ۷: ماتریس همبستگی (کارآفرینی فرصت گرا- کشور های توسعه یافته)

	کارآفرینی فرصت گرا با یک وقفه	اقتصاد سایه	نهاد حاکمیت	آموزش	توسعه مالی	زیرساخت
کارآفرینی ضرورت گرا با یک وقفه	۱					
اقتصاد سایه	-۰/۱۶۲	۱				
نهاد حاکمیت	۰/۳۹۱	-۰/۲۴۷	۱			
آموزش	۰/۲۳۴	-۰/۰۸۴	۰/۲۸۲	۱		
توسعه مالی	۰/۱۳۳	-۰/۲۲۳	۰/۵۰۵	۰/۰۱۲۴	۱	
زیرساخت	۰/۲۱۹	-۰/۰۶۷	۰/۲۳۶	۰/۰۳۵۲	۰/۲۵۳	۱

منبع: خروجی نرم افزار Eviews

مدل این تحقیق از نوع داده‌های تابلویی پویاست که متغیر وابسته با یک وقفه در سمت راست ظاهر می‌شود. برای اطمینان از مناسب بودن روش گشتاورهای تعمیم‌یافته برای برآورد مدل، ابتدا آزمون سارگان انجام شد که برای سنجش اعتبار صحت متغیرهای ابزاری استفاده می‌شود که احتمال آماره سارگان نشان داد ابزارهای استفاده شده در تخمین مدل

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

از اعتبار لازم برخوردارند. همچنین آزمون همبستگی پسمانده مرتبه اول $AR(1)$ و مرتبه دوم $AR(2)$ نشان داد در کلیه حالات تخمین جملات اختلال دارای همبستگی سریالی مرتبه اول و فاقد همبستگی سریالی مرتبه دوم است و تورش تصریح وجود ندارد.

جدول ۸: نتایج برآورد مدل تحقیق به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته

متغیر وابسته: کارآفرینی ضرورت‌گرا					متغیر وابسته: کارآفرینی فرصت‌گرا				
متغیرهای توضیحی ▼	کشورهای درحال توسعه		کشورهای توسعه یافته		متغیرهای توضیحی ▼	کشورهای درحال توسعه		کشورهای توسعه یافته	
	ضریب	آماره t	ضریب	آماره t		ضریب	آماره t	ضریب	آماره t
لگاریتم کارآفرینی ضرورت‌گرا با یک وقفه	۰/۲۸۳*	۵/۵۰۵	۰/۱۱۲*	۵/۰۳۱	لگاریتم کارآفرینی فرصت‌گرا با یک وقفه	۰/۰۹۵*	۵/۸۴۱	۰/۳۰۶*	۵/۴۲۷
اقتصاد سایه لگاریتم	۰/۰۹۱**	۳/۵۴۸	۰/۰۴۷**	۳/۷۲۶	اقتصاد سایه لگاریتم	-۰/۱۸۵**	-۳/۹۱۸	-۰/۱۲۷**	-۴/۲۰۱
لگاریتم نهاد حاکمیت	-۰/۱۴۹**	-۳/۸۲۶	-۰/۰۷۴**	-۳/۹۵۳	لگاریتم نهاد حاکمیت	۰/۲۸۴**	۴/۱۷۵	۰/۱۰۳**	۴/۲۱۰
آموزش لگاریتم	-۰/۰۳۴***	-۲/۰۱۵	-۰/۰۶۹**	۳/۰۵۷	آموزش لگاریتم	۰/۰۵۲	۱/۸۸۷	۰/۲۹۳**	۴/۳۳۳
لگاریتم توسعه مالی	۰/۱۶۸**	۳/۷۵۷	۰/۰۹۸***	۲/۰۴۶	لگاریتم توسعه مالی	۰/۰۲۹***	۲/۰۰۷	۰/۰۵۲**	۴/۱۲۵
زیرساخت لگاریتم	۰/۰۵۶**	۳/۸۹۲	۰/۰۳۹**	۳/۵۶۶	زیرساخت لگاریتم	۰/۱۱۰**	۳/۶۵۶	۰/۱۴۱**	۳/۷۰۴
Sargan test	۶/۵۴۱	۰/۵۱۳	۸/۶۹۲	۰/۵۴۲	Sargan test	۶/۷۶۳	۰/۵۲۴	۸/۴۷۱	۰/۵۵۹
AR(1)	-۳/۱۸	۰/۰۰۰	-۳/۳۰	۰/۰۰۰	AR(1)	-۳/۰۸	۰/۰۰۰	-۳/۲۶	۰/۰۰۰
AR(2)	-۰/۲۶	۰/۶۱۸	-۰/۲۴	۰/۵۹۷	AR(2)	-۰/۲۵	۰/۶۰۴	-۰/۲۳	۰/۵۸۶

مأخذ: یافته‌های پژوهش (نشانه‌های *، ** و *** به ترتیب سطوح معناداری ۱٪، ۵٪ و ۱۰٪ است)

اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات لاتکین و همکاران (۲۰۱۸)، ویلیامز و مارتینز (۲۰۱۴) و استرین و میکویچ (۲۰۱۲) همخوانی دارد. اما به طور خاص با بررسی صورت گرفته مطالعات تجربی که به طور مشخص اثرات اقتصاد سایه‌ای بر این دو نوع کارآفرینی را بررسی کند، مسبق به سابقه جهت مقایسه نیست. یک درصد افزایش نسبت اقتصاد سایه‌ای به تولید ناخالص داخلی به

ترتیب موجب افزایش ۰/۰۹۱ و ۰/۰۴۷ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه-یافته شده است. چرا که افزایش بخش سایه‌ای اقتصاد به معنای عدم گزارش و ثبت برخی فعالیت‌های اقتصادی است. این امر به نوبه خود مسئله نظارت دولت بر تمام ابعاد این فعالیت‌های اقتصادی را کاهش می‌دهد از طرفی سبب کاهش درآمدهای مالیاتی و سایر درآمدهای دولت می‌شود و از طرف دیگر عدم ثبت قانونی برخی از فعالیت‌های اقتصادی، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دقیق برای دولت را ناممکن می‌نماید. در نتیجه، ناتوانی دولت در حمایت مالی از بیکاران و سیاست‌گذاری برای کاهش نرخ بیکاری در جامعه بیشتر شده و افراد بالاجبار و از سر ناچاری به کارآفرینی روی می‌آورند تا حداقل معاش خود و خانواده را تأمین کنند. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگتر است. زیرا، به طور کلی کشورهای توسعه‌یافته با قوانین سفت و سخت نظارتی، کیفیت بالای نهادهای حاکمیتی و سطح بالای فناوری، رشد اقتصادی و سایر شاخص‌های توسعه اقتصادی می‌تواند حداقل امکانات مناسب برای کسب و کار جدید، شغل مناسب برای جمعیت جوانی کار ایجاد کند. با این شرایط افزایش بخش اقتصاد سایه‌ای به میزان کمتری نسبت به کشورهای درحال توسعه منجر بر افزایش کارآفرینی ضرورت‌گرا می‌شود.

اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر منفی و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات لاتکین و همکاران (۲۰۱۸)، ویلیامز و مارتینز (۲۰۱۴) و استرین و میکویچ (۲۰۱۲) همخوانی دارد. یک درصد افزایش در نسبت اقتصاد سایه‌ای به تولید ناخالص داخلی به ترتیب موجب کاهش ۰/۱۸۵ و ۰/۱۲۷ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته شده است. زیرا، افزایش اقتصاد سایه‌ای و عدم ثبت و گزارش فعالیت‌های اقتصادی به انحراف از شرایط رقابتی بازار، عدم تخصیص مناسب منابع، رواج رقابت غیرمنصفانه، کاهش درآمدهای مالیاتی دولت و تضعیف خدمات عمومی و پایه‌ای می‌انجامد که به طور کلی زمینه برای توسعه کارآفرینی فرصت‌گرا را کاهش می‌دهد. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگتر است. در کشورهای درحال توسعه با سطح پایین شاخص‌های توسعه‌ای، نهادهای قانونی و حاکمیتی افزایش اقتصاد سایه‌ای اثرات منفی بزرگتری بر کارآفرینی فرصت‌گرا دارد در نهایت با این زمینه همان میزان اندک کارآفرینی مولد در کشورهای درحال توسعه با رشد بخش سایه‌ای با چالش‌های جدی مواجه می‌شود.

نهادهای حاکمیتی بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر منفی و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات چادوری و همکاران (۲۰۱۹)، آکینیمی و آدجامو (۲۰۱۸) و شاه‌آبادی و همکاران همخوانی دارد. یک درصد بهبود کیفیت نهادهای حاکمیتی در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب کاهش ۰/۱۴۹ و ۰/۰۷۴ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است. زیرا، افزایش کیفیت نهادهای حاکمیتی از مجرای کاهش نقش مداخله‌گرایانه دولت در اقتصاد، بهبود حاکمیت قانون، افزایش صیانت از حقوق مالکیت، آزادی تجارت خارجی، وضع قوانین کاراً و حذف مقررات زائد سبب افزایش رقابت، شفافیت و ثبات در محیط اقتصاد کلان شده و رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی را بیشتر نموده است. متعاقباً، بیکاری و نیاز به کارآفرینی ضرورت‌گرا کاهش یافته است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگتر است. زیرا، در این کشورها، سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از

تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا (شاه‌آبادی و همکاران)

کارآفرینی نوپا بیشتر است و افزایش کیفیت نهادهای حاکمیتی با کمک به بهبود شرایط اقتصادی و کاهش بیکاری با ضریب بزرگتری کارآفرینی ضرورت‌گرا را کاهش داده است.

نهادهای حاکمیتی بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات چادوری و همکاران (۲۰۱۹)، آکینیمی و آدجامو (۲۰۱۸) و شاه‌آبادی و همکاران همخوانی دارد. یک درصد بهبود کیفیت نهادهای حاکمیتی در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب افزایش ۰/۲۸۴ و ۰/۱۰۳ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا شده است. زیرا، بهبود کیفیت نهادهای حاکمیتی با افزایش خدمات پایه‌ای و ایجاد سیستم دادرسی عادلانه سبب کاهش نااطمینانی عمومی و کاهش هزینه مبادله در جامعه شده و زمینه مناسب برای کارآفرینی مبتنی بر فرصت را فراهم نموده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای در حال توسعه بزرگتر است. زیرا، کیفیت نهادهای حاکمیتی در این گروه از کشورها در سطح پائینی قرار دارد و هرگونه بهبود در این شرایط بر کارآفرینی فرصت‌گرا تأثیر مثبت بیشتری داشته است.

آموزش بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر منفی و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات هان و همکاران (۲۰۱۹)، وکیلی و همکاران (۲۰۱۶) و ماتلای (۲۰۰۸) همخوانی دارد. یک درصد افزایش آموزش و مهارت‌افزایی نیروی کار در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب کاهش ۰/۰۶۹ و ۰/۰۳۴ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است. زیرا، افزایش دانش و مهارت نیروی کار با کمک به درک بهتر فرصت‌های کسب‌وکار و افزایش توانایی کارآفرینان، کارآفرینی ضرورت‌گرا را کاهش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای توسعه‌یافته بزرگتر است. زیرا، بسط آموزش عالی و ارائه مهارت‌های فنی و حرفه‌ای بر اساس تقاضا و نیاز بازار کار تأثیر مثبت بیشتری بر مهارت و توانایی کارآفرینان این کشورها داشته و سهم کارآفرینی ضرورت‌گرا از کارآفرینی نوپا را با ضریب بیشتری کاهش داده است.

آموزش بر کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب توسعه‌یافته تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات هان و همکاران (۲۰۱۹)، وکیلی و همکاران (۲۰۱۶) و ماتلای (۲۰۰۸) همخوانی دارد. یک درصد افزایش آموزش و مهارت‌افزایی نیروی کار در کشورهای منتخب توسعه‌یافته موجب افزایش ۰/۲۹۳ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا شده است. زیرا، برخورداری از مهارت و آموزش یک نیاز اساسی در فرایند درک فرصت‌های کسب‌وکار، تخریب خلاق و کارآفرینی مبتنی بر فرصت محسوب می‌شود. همچنین، وجود کارگران ماهر و آموزش دیده با جلوگیری از اتلاف منابع، افزایش بهره‌وری سایر عوامل تولید، افزایش کیفی محصولات تولیدی و کاهش بهای تمام شده آنها در حفظ و افزایش دستاوردهای کارآفرینان فرصت‌گرا نقش موثری دارد. ضمناً، آموزش بر کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب در حال توسعه تأثیر معناداری نداشته است.

توسعه مالی بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات بایار و همکاران (۲۰۱۹)، کریشنان و وانگ (۲۰۱۸)، همخوانی دارد. یک درصد افزایش اعتبارات واگذاری به بخش خصوصی نسبت به تولید ناخالص داخلی در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب افزایش ۰/۱۶۸ و ۰/۰۹۸ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است. زیرا، افزایش اعتبارات واگذاری نظام بانکی به

بخش خصوصی سبب کاهش مشکلات مالی بیکاران و افزایش توانایی آنان جهت تقبل هزینه‌های راه‌اندازی کسب‌وکار شده و کارآفرینی ضرورت‌گرا را افزایش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگتر است. زیرا، در این کشورها، سیاست‌گذار با مداخله در تخصیص منابع بخش بانکی و پرداخت تسهیلات تکلیفی، نسبت به حمایت از اقشار کم درآمد و بیکار اهتمام بیشتری دارد تا از بروز اعتراضات سیاسی و آشوب‌های خیابانی جلوگیری کند و این باعث افزایش کارآفرینی ضرورت‌گرا با ضریب بیشتر در این کشورها شده است.

توسعه مالی بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات بایار و همکاران (۲۰۱۹)، کریشنان و وانگ (۲۰۱۸) همخوانی دارد. یک درصد افزایش اعتبارات واگذاری به بخش خصوصی نسبت به تولید ناخالص داخلی به ترتیب موجب بهبود ۰/۰۲۹ و ۰/۰۵۲ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته شده است. زیرا، دسترسی آسان و کم هزینه به اعتبارات و تسهیلات بخش بانکی و رفع مشکل نقدینگی سبب کاهش هزینه‌های تولید و افزایش سوددهی کسب‌وکارهای کارآفرینانه مبتنی بر فرصت شده و گرایش به این نوع کارآفرینی را افزایش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای توسعه‌یافته بزرگتر است. زیرا، به علت مداخله کمتر دولت در تخصیص اعتبارات، منابع مالی بخش بانکی به صورت بهینه و به سمت کارآفرینان واقعی و مولد سوق داده شده و این باعث شده تا کارآفرینی فرصت‌گرا با ضریب بیشتری افزایش یابد.

زیرساخت‌ها بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات بننت (۲۰۱۹)، پریگر و همکاران (۲۰۱۷) و آیودرسچ و همکاران (۲۰۱۵) همخوانی دارد. یک درصد گسترش زیرساخت‌ها در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب افزایش ۰/۰۵۶ و ۰/۰۳۹ درصدی کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است. زیرا، گسترش زیرساخت‌ها و افزایش کیفیت خدمات پایه‌ای مانند حمل‌ونقل، فناوری اطلاعات و ارتباطات، برق و غیره سبب افزایش کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای منتخب درحال توسعه بزرگتر است. زیرا، در این کشورها، بخش بیشتری از کارآفرینی نوپا به کارآفرینی ضرورت‌گرا اختصاص دارد و بدیهی است که از گسترش زیرساخت‌ها نیز بهره بیشتری برده است.

زیرساخت‌ها بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با نتیجه مطالعات بننت (۲۰۱۹)، پریگر و همکاران (۲۰۱۷) و آیودرسچ و همکاران (۲۰۱۵) همخوانی دارد. یک درصد گسترش زیرساخت‌ها در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب موجب افزایش ۰/۱۱۰ و ۰/۱۴۱ درصدی کارآفرینی فرصت‌گرا شده است. زیرا، توسعه زیرساخت‌ها با کاهش هزینه‌های تولید و توزیع و افزایش فروش و سودآوری، سبب رشد کارآفرینی فرصت‌گرا شده است. البته ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای منتخب توسعه‌یافته بزرگتر است؛ زیرا در این کشورها بخش بیشتری از کارآفرینی نوپا، به کارآفرینی فرصت‌گرا اختصاص دارد و بالطبع بهره بیشتری نیز از گسترش زیرساخت‌ها برده است.

سطح کارآفرینی ضرورت‌گرا در یک سال قبل (متغیر وابسته باوقفه) بر کارآفرینی ضرورت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با مبانی نظری کارآفرینی ضرورت‌گرا همخوانی دارد. زیرا، افزایش

سطح کارآفرینی ضرورت‌گرا در سال قبل، حکایت از وجود شرایط مناسب برای آن دارد، که تبدیل پایه‌ای برای افزایش کارآفرینی ضرورت‌گرا شده است.

سطح کارآفرینی فرصت‌گرا در یک سال قبل (متغیر وابسته باوقفه) بر کارآفرینی فرصت‌گرا در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری داشته که با مبانی نظری کارآفرینی فرصت‌گرا همخوانی دارد. زیرا، افزایش سطح کارآفرینی فرصت‌گرا در سال قبل نشان‌دهنده شرایط مناسب برای آن است که موجب افزایش بیش از پیش کارآفرینی فرصت‌گرا شده است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تأثیر اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا و فرصت‌گرا در دو گروه از کشورهای درحال توسعه و توسعه‌یافته برآورد شد و نتایج نشان داد اقتصاد سایه‌ای بر کارآفرینی ضرورت‌گرا تأثیر مثبت و معناداری دارد. حال آن که کارآفرینی ضرورت‌گرا در رشد و توسعه اقتصادی جوامع نقش ناچیزی دارد. همچنین، اقتصاد سایه‌ای تأثیر منفی و معناداری بر کارآفرینی فرصت‌گرا دارد. حال آن که کارآفرینی فرصت‌گرا در فرایند رشد و توسعه اقتصادی جوامع همواره نقش بسزایی داشته‌است. اما برای دستیابی به هدف ارزشمند رشد اقتصادی و تقویت هرچه بیشتر کارآفرینی فرصت‌گرا، پیشنهاد می‌شود به مسببان رشد اقتصاد سایه - همانطور که در مبانی نظری به آن‌ها اشاره شد- توجه ویژه‌ای شود. لذا راهکارهایی که ارائه می‌شود باید در راستای کنترل حجم اقتصاد سایه‌ای باشد. در این راه قدم نخست، کاهش نرخ بیکاری است که با سیاست‌های اشغال‌زا و تقویت رشد اقتصادی، جذب سرمایه‌های خارجی و ... امکان‌پذیر است. ارتقا آزادسازی تجاری نیز با اصلاح مناسب محدودیت‌های تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای، حجم اقتصاد زیرزمینی را کاهش دهند. تقویت ساختار نهادی کشور به خصوص در زمینه ساختار اقتصادی و نظارتی منجر به بهبود رقابت‌پذیری، بهبود نظام پولی و ساختار اقتصادی کشور به صورت کلی تصویب قوانین و مقررات کارا می‌شود که تمایل به اقتصاد سایه را کاهش می‌دهد. از آنجا که جذب هرچه بیشتر سرمایه‌گذاری خارجی زمینه گسترش اقتصاد سایه را کاهش می‌دهد، پیشنهاد می‌شود که سیاستگذاران بر گسترش جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تلاش برای دستیابی به بازارهای بین‌الملل، ایجاد ثبات و امنیت اقتصادی، کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و گسترش و بهبود فضای کسب و کار تمرکز داشته باشند.

منابع

ساعی، مسعود، و آدم بیک، سارا. (۱۳۹۶). پست بانک ایران یک بانک توسعه‌ای کارآفرین. کنفرانس بین‌المللی مدیریت و کارآفرینی با تأکید بر شرایط اقتصاد مقاومتی. <https://sid.ir/paper/896161/fa>

شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ جعفری، مهدی، داوری، و کیش، راضیه (۱۳۹۸). تأثیر ریسک اقتصادی بر کارآفرینی زنان در کشورهای منتخب جهان، اقتصاد و تجارت نوین ۱۴(۱): ۸۲-۶۱. [doi: 10.30465/jnet.2019.4280](https://doi.org/10.30465/jnet.2019.4280)

- شکوهی، مهدی (۱۳۹۲). بررسی نقش موسسات مالی در توسعه فضای کارآفرینی کشور. همایش ملی دانشگاه کارآفرین (صنعت دانش محور)، بابلسر، گروه پژوهشی اترک دانش، ۲۶ اردیبهشت. <https://civilica.com/doc/217661>.
- علیزاده، هانیه، و غفاری، فرهاد (۱۳۹۲). برآورد اندازه اقتصاد زیرزمینی در ایران و بررسی عوامل موثر بر آن. *اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)*، ۷(۲۵)، ۳۱-۶۹. [Doi: 20.1001.1.25383833.1392.7.25.2.9](https://doi.org/10.1001.1.25383833.1392.7.25.2.9).
- مودتی، مهدیه؛ ترابی، تقی؛ معمارنژاد، عباس، و محمودزاده، محمود (۱۳۹۷). عوامل نهادی رسمی و غیررسمی، کارآفرینی فرصت‌گرا و رشد اقتصادی به روش گشتاور تعمیم یافته. *فصلنامه علمی پژوهشی توسعه کارآفرینی*، ۱۱(۳)، ۵۲۱-۵۳۹. [DOI:10.22059/jed.2019.265932.652728](https://doi.org/10.22059/jed.2019.265932.652728)
- Aidis, R., Estrin, S. & Mickiewicz, T. (2012). Size Matters: Entrepreneurial Entry and Government. *Small Business Economics*, 39(1):1-21. [DOI:10.1007/s11187-010-9299-y](https://doi.org/10.1007/s11187-010-9299-y).
- Akinyemi, F. O. & Adejumo, O. O. (2019). Government policies and entrepreneurship phases in emerging economies: Nigeria and South Africa. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 8(1): 1-18. [DOI: 10.1186/s40497-018-0131-5](https://doi.org/10.1186/s40497-018-0131-5).
- Alizadeh, H. & Ghaffari, F. (2012). Estimating the size of the underground economy in Iran and examining the factors affecting it. *Financial Economics*, 7(25), 31-69. [Doi: 20.1001.1.25383833.1392.7.25.2.9](https://doi.org/10.1001.1.25383833.1392.7.25.2.9) (In Persian).
- Amin, A., Cameron, A. and Hudson, R. (2002). *Placing the Social Economy*, Routledge, London.
- Asea, P. K. (1996). The informal sector: baby or bath water? A comment. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45(1): 163-171. [https://doi.org/10.1016/S0167-2231\(96\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00022-X).
- Audretsch, D., Heger, D. & Veith, T. (2015). Infrastructure and entrepreneurship. *Small Business Economics*, 44(2): 219-230. [DOI: 10.1007/s11187-014-9600-6](https://doi.org/10.1007/s11187-014-9600-6).
- Bajona, C. & Locay, L. (2009). Entrepreneurship and productivity: The slow growth of the planned economies. *Review of Economic Dynamics*, 12(3): 505-522. [DOI: 10.1016/j.red.2008.11.003](https://doi.org/10.1016/j.red.2008.11.003).
- Bayar, Y., Gavriletea, M. D. & Ucar, Z. (2019). Financial sector development, openness, and entrepreneurship: *Panel Regression Analysis. Sustainability*, 10: 1-11. <https://doi.org/10.3390/su10103493>.
- Bennett, D. L. (2019). Infrastructure investments and entrepreneurial dynamism in the U.S. *Journal of Business Venturing*, [10.1016/j.jbusvent.2018.10.005](https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.10.005).
- Bosma, N., Autio, E., Hunt, S., De Bono, & N., Servais, I. (2008). Global entrepreneurship monitor: Data collection design and implementation. *Small Business Economics*, 24(3): 205-231. <https://doi.org/10.1007/s11187-005-1980-1>.
- Castells, M. and Portes, A. (1989). 'World underneath: the origins, dynamics and effects of the informal economy', in Portes, A., Castells, M. and Benton, L.A. (Eds.): *The Informal Economy*.
- Chambers, D. & Munemo, J. (2019). Natural resource dependency and entrepreneurship: are nations with high resource rents cursed? *International Development*, 31(2): 137-164. <https://doi.org/10.1002/jid.3397>.
- Chen, M. A. (2006). Rethinking the informal economy: Linkages with the formal economy and the formal regulatory environment. In B. Guha-Khansnobis, R. Kanbur & E. Ostrom (Eds.), *linking the formal and informal economy* (pp. 93-120). Oxford University Press.

- Chowdhury, F., Audretsch, D. B. & Belitski, M. (2019). Institutions and entrepreneurship quality. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(1): 51-81. [DOI: 10.1177/1042258718780431](https://doi.org/10.1177/1042258718780431).
- Clement, T. & Silvernagel, C. (2019). Conceptual Framework of Entrepreneurial Finance. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 2 (4): 308-332. [DOI:10.1177/2515127419846629](https://doi.org/10.1177/2515127419846629).
- Davis, M. (2006). *Planet of Slums*, Verso, London.
- De Castro, J., Khavul, S., & Bruton, G. (2014). Shades of grey: How do informal firms navigate between macro and meso institutional environments? *Strategic Entrepreneurship Journal*, 8(1), 75–94. <https://doi.org/10.1002/sej.1172>.
- Dell’Anno, R., & Solomon, H. (2007). Shadow Economy and Unemployment Rate in USA. There Is a Structural Relationship? *Applied Economics* 40(19):2537-2555.
- Estrin, S. & Mickiewicz, T. (2010). Shadow economy and entrepreneurial entry. *Review of Development Economics*, 16(4), 559-578. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/44172/1/638477476.pdf>.
- Fredström, P., Peltonen, J. & Wincent, J. (2021). A country-level institutional perspective on entrepreneurship productivity: The effects of informal economy and regulation. *Journal of Business Venturing*, 36(5), <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2020.106002>.
- Galindo-Martin, M. A. & Méndez-Picazo, M. T. (2014). Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work? *Journal of Business Research*, 67(5): 825-829. [DOI: 10.1016/j.jbusres.2013.11.052](https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.11.052).
- Gallin, D. (2001). ‘Propositions on trade unions and informal employment in time of globalization, *Antipode*, 19(4), 531–549. [DOI:10.1111/1467-8330.00197](https://doi.org/10.1111/1467-8330.00197).
- Geertz, C. (1963). *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, Free Press, Collier-Macmillan, London.
- Gilbert, A. (1998). *The Latin American City*, Latin American Bureau, London.
- Goel, R. K. & Saunoris, J. V. (2019). International corruption and its impacts across entrepreneurship types. *Managerial and Decision Economics*, 40(5): 475-487. [DOI: 10.1002/mde.3017](https://doi.org/10.1002/mde.3017).
- Hahn, D., Minola, T., Bosio, C. & Cassia, L. (2019). The impact of entrepreneurship education on university students’ entrepreneurial skills: a family embeddedness perspective. *Small Business Economics*, 55: 257-282. [DOI: 10.1007/s11187-019-00143-y](https://doi.org/10.1007/s11187-019-00143-y).
- Henley, A. & Arabsheibani, R. (2009). On defining and measuring the informal sector: evidence from Brazil. *World Development*, 37(5): 992-1003. [DOI: 10.1016/j.worlddev.2008.09.011](https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2008.09.011)
- Holland, A. C. (2016). Forbearance. *The American Political Science Review*, 110(2), 232. [DOI: https://doi.org/10.1017/S0003055416000083](https://doi.org/10.1017/S0003055416000083).
- Ihrig, J., & Moe, K. S. (2001). Tax policies and informal employment: The Asian experience. *Asian Economic Journal*, 15(4), 369–383. [DOI: 10.1111/1467-8381.00150](https://doi.org/10.1111/1467-8381.00150).
- Jiang, L., Tong, A., Hu, Z. & Yifeng, W. (2019). The impact of the inclusive financial development index on farmer entrepreneurship. *PLoS One*, 14(5): Article e0216466. [DOI: 10.1371/journal.pone.0216466](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216466).
- Khanna, T., & Palepu, K. (1997). Why focused strategies may be wrong for emerging markets. *Harvard Business Review*, 75, 41–54.

- Kistruck, G. M., Webb, J. W., Sutter, C. J., & Bailey, A. V. (2015). The double-edged sword of legitimacy in base-of-the-pyramid markets. *Journal of Business Venturing*, 30(3), 436–451. DOI: [10.1016/j.jbusvent.2014.06.004](https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.06.004).
- Latkin, A., Sazonov, V. & Dyshlovoi, I. (2018). Entrepreneurship in the shadows: market research into trends running in post-soviet economies. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(25): 1-8. <https://www.abacademies.org/articles/entrepreneurship-in-the-shadows-market-research-into-trends-running-in-postsoviet-economies-7614.html>.
- Lewis, A. (1959). *The Theory of Economic Growth*, Allen and Unwin, London.
- Maloney, W. F. (2004). Informality revisited. *World development*, 32(7), 1159-1178. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.01.008>.
- Matlay, H. (2008). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial outcomes. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(2): 382-396. DOI: [10.1108/14626000810871745](https://doi.org/10.1108/14626000810871745).
- Mavaddaty, M., Torabi, T., Memaenejad, A. & Mahmodzadeh, M. (2018). Formal and informal institutional factors, opportunity entrepreneurship and economic growth by GMM method. *The Journal of Entrepreneurship Development*, 11(3), 521-539. DOI:10.22059/jed.2019.265932.652728. (In Pearsion)
- Medina, L. & Schneider, F. (2018). Shadow economies around the world: What did we learn over the Last 20 years? *IMF Working Paper*, WP/18/17.
- Newman, A. B., & Barney, J. B. (2024). Entrepreneurial political action in the informal economy: The case of the Kumasi petty traders. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 48(1), 3-34. <https://doi.org/10.1177/10422587221136>.
- Packard, T. (2007). *Do Workers in Chile Choose Informal Employment? A Dynamic Analysis of Sector Choice*, World Bank Latin American and the Caribbean Region Social Projection Unit, Washington DC.
- Puffer, S. M., McCarthy, D. J., & Boisot, M. (2010). Entrepreneurship in Russia and China: The impact of formal institutional voids. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(3), 441–467. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00353.x>.
- Razmi, M.J., & Jamalmanesh, A. (2013). How Political Indices Affect the Shadow Economy. *Romanian Economic and Business Review*, 9(1), 45-55. [RePEc:rau:journl:v:9:y:2014:i:1:p:45-55](https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00353.x).
- Sadeghi, A. & Sadegh, A. (2013). The role and impact of entrepreneurship on unemployment rate. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3): 858-862. <https://european-science.com/eojnss/article/view/519>.
- Saei, M. & Adam Beyk, S. (2016). Iran Post Bank is an entrepreneurial development bank. International conference on management and entrepreneurship with emphasis on the conditions of resistance economy. *Hamandishan Mobatkar Radman Institute*, November 25. Available: <https://sid.ir/paper/896161/fa>. (In Pearsion)
- Savru, M. (2017). The impact of entrepreneurship on economic growth: GEM data analysis. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 4(3): 320-326. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.494>.
- Schneider, F. (2010). The Influence of Public Institutions on the Shadow Economy: An Empirical Investigation. For OECD Countries. *Review of Law and Economics*, 6(3), 113–140. DOI: [10.2202/1555-5879.1542](https://doi.org/10.2202/1555-5879.1542).

- Schneider, F. and Enste, D. H. (2000). Shadow economies: size, causes, and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38, 77-114. <https://doi.org/10.1257/jel.38.1.77>.
- Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24(4): 443-461.
DOI: [10.1080/10168737.2010.525974](https://doi.org/10.1080/10168737.2010.525974).
- Schneider, F. & Klingmair, R. (2004). Shadow economies around the world: What do we know? *IZA Discussion Paper*, No 1043.
- Shahabadi, A., Jafari, M. & Davari Kish, R. (2019). The effect of economic risk on women's entrepreneurship activity in selected countries of the World. *Journal of New Economy and Trade*, 14(1), 61-82. [doi: 10.30465/jnet.2019.4280](https://doi.org/10.30465/jnet.2019.4280). (In Pearsion)
- Shokohi, M. (2012). Examining the role of financial institutions in the development of the country's entrepreneurial environment. National Conference of Entrepreneur University (Knowledge-oriented Industry), Babolsar, Etrak Danesh Research Group, May26. <https://civilica.com/doc/217661> (In Pearsion).
- Staniewski, M. W., Nowacki, R. & Awruk, K. (2016). Entrepreneurship and innovativeness of small and medium-sized construction enterprises. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(3): 861-877. <https://doi.org/10.1007/s11365-016-0385-8>.
- Stoica, O., Roman, A. & Rusu, V. D. (2020). The nexus between entrepreneurship and economic growth: A comparative analysis on groups of countries. *Sustainability, MDPI, Open Access Journal*, 12(3): 1-19. <https://doi.org/10.3390/su12031186>.
- Vakili, F., Tahmasebi, N., Tahmasebi, S. & Tahmasebi, D. (2016). Role of education in entrepreneurship development. *Journal of Ecophysiology and Occupational Health*, 16(3&4): 78-87. DOI: [10.15512/joeoh/2016/v16i3&4/16046](https://doi.org/10.15512/joeoh/2016/v16i3&4/16046).
- Webb, J., Houry, T., & Hitt, M. (2019). The influence of formal and informal institutional voids on entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44(3), 504–526.
<https://doi.org/10.1177/1042258719830310>.
- Williams, C. C. & Martinez, A. (2010). Entrepreneurship in the informal economy. *Entrepreneurship and Innovation*, 15(4): 227-237. DOI: [10.2139/ssrn.2290544](https://doi.org/10.2139/ssrn.2290544).
- Williams, C. C. & Nadin, S. (2011). Entrepreneurship and the informal economy: An overview. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 15(4): 361-378. DOI: [10.2139/ssrn.2290544](https://doi.org/10.2139/ssrn.2290544).
- Williams, C. C., Martinez-Perez, A., & Kedir, A. (2016). Does bribery have a negative impact on firm performance? A firm-level analysis across 132 developing countries. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 22(3), 398–415. DOI: [10.1108/IJEBr-01-2016-0002](https://doi.org/10.1108/IJEBr-01-2016-0002).